

К 6281
1744490

жч 90/1

ПЛУТ

1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

К 6564

СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ

П Л У Г

ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ
МІСЯЧНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ:

А. ГОЛОВКА, В. МИСИКА, А. ПАНОВА,
С. ПИЛИПЕНКА і Т. СТЕПОВОГО

РІК ЧЕТВЕРТИЙ

1928

СІЧЕНЬ

№ 1

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

9

Читачу! Просимо прочитавши це
число журналу, повідомити нас про
свої вражіння на адресу: Харків, вул.
К. Лібкнехта, 31, „ПЛУГ“.

СПОЛОХИ

Друга частина роману „В степах“

Сава Божко

„ПРОМИСЛОВИЙ СЕКРЕТ“

Торік вийшла повість С. Божко „Чабанський вік“. Критики здивовано казали: „як це так, що Божко вихваляє ніби аграрний капіталізм, що порівнюючи з „Чабанським віком“ є революційним, а далі стає контр - революційним і на сцену виходить капіталізм промисловий“. Це не знали вони, що „Чабанський вік“ є лише перша частина великого роману „В степах“. Тому один із критиків радив: „написав би Божко ще „Шахтарський вік““.

Одеса підвела автора, не зазначивши на титульці: „Перша частина роману“. Тепер попереджаємо: оце починаємо в „Плузі“ друкувати „Сполохи“ — другу частину цього роману, саме отой „Шахтарський вік“.

Штейгер — „кам'яна людина“. А штейгер Кирило Руденко — великий мрійник. Чи то було йому так од природи дано, чи то на його селянське - степове життя поставило своє тавро, але кожного разу він, коли спустився до копальні і проходив її довгими темними норами - штольнями, штреками, бремсбергами та квершлагами, — мріяв не лише про заробіток (коли був шахтарем) чи прохід розробки (штейгером) але й розв'язував проблему утворення угляного світу. Часами розробка провадилась далеко від двора копальні і Кирилові доводилося годину - дві витратити, щоб лише пройти та поглянути на роботу. А доглянути він мусить. „Штейгер“ (гірний техник) на великій копальні замінює собою і гірного інженера. Він керує підземними роботами, поділяє копальню на ділянки, поля, поверхи, креслить і прокладає штреки — продовжні, корінні й поміжні, роздає підрядчикам та артілям наряди то що.

Темно й сумно в глибині штреків та квершлагів. Під ногами по під стіною хлюпає темна, як нафта, вода, а сотки кайл, оскардів обушків, желонг, ломів, молотків та клинків вчуваються не металевим дзвоном, а далеким далеким і глухим гулом - стогоном підземним. . .

Походив цими норами підземного Донбасу Руденко немало, буравлячи бурками, довбаючи шахти, шурфи, гезенки вглибину, перехресшуючи штреками, поперечними хідниками — квершлагами та бремсбергами в довжину та ширину. Штейгер Руденко як на долоні бачив все переплітання,

всі підземні химери вугляних шарів та їхніх попутників — шарів вапнякових, пісковцевих та глеїстих.

А вони всі вкупі, йдучи увесь час рівно-поземно, раптом несподівано ламаються й вся сукупність — „низка шарів“ — або круто звертає до гори або падає.

А трапляється („гра підземної фортуни“ каже капіталіст-гірний промисловець, і молиться їй), що певної міці шар раптом починає розбухати. Тоді виходить великий вугільний поклад — шток.

Як раз сьогодні і йдуть штейгер Руденко та господар копальні Густав Найман поглянути на той шток, що, за словами підрядчика Цапка, на нього учора проходчики наткнулися.

Давно покинувши підземний двір копальні, пройшли центральним штреком і вступили в район нової розробки.

Повітря що далі ставало теплішим і тяжчим. Пішли, підіймаючись по штрекові з конкою.

Найман де далі все частіше хапався рукою за ніжку цяпрової пари і прохав штейгера не поспішати.

— Не можна ніяк, пане, не можна тут відпочити. Нам треба яко мога швидче дійти до останньої проміжної з ручним вивозом, там і відпочините.

— Тут небезпечно. А як налетить коногон з вагонетками, мерщій у бік ставайте, за ніжку найближчої пари. А боїтесь стояти, — падайте до стіни, хоч у водостоку, щільно туліться до стіни і не рухайтесь, — бубонів Руденко, а сам тим часом похапцем ішов далі. Час од часу він зупинявся, Найманові здавалось, що його очікував.

— Е! — крикнув він Найманові, — шукайте швидче ховатись.

Найман тим часом прислухався. Деся ніби далеко-далеко чути було свист. І такий той свист був тривожний і принальний!..

— Пане! Густаве Едвардовичу, — мерщій з колії! — кричав Руденко.

Та було пізно. Коногон, ніби здалека свистючи, раптом блиснув, ніби з-за рогу, шахтаркою і з верещанням вагонеток об рейки та глухим топотом сліпого, як і всі підземні, коня котився зі схилу прямо на пана. У цього раптом спала з шиї зачеплена там мідяним гаком лампа-шахтарка і потухла.

— Праворуч — лягай! — командовав уже панові Руденко.

Найман кинувся і з жахом упав у водостоку та приплюс до дна.

Вихром пролетів коногон: — сірий і три вагонетки.

Певно до цього біг у темряві кінь, певно лежав на першій вагонетці поверх вугілля коногон з шахтаркою в руках.

Мрійливо підраховував кількість вагонеток і тривожно свистів — свистів! Так цілу зміну. Ще дві години і — дванадцять.

Певно біжить по схилі сірий.

Раптом підкова об щось вдарила.

Кінь ступив на круглу шахтарку, та покотилась, і він упав на передні ноги. З розгону вагонетки вдарили одна об одну, а тоді всі вкупі по сірому. Передня, розстроївши коняці зад, пішла в бік.

Затріщали стояки цямриння і криша штреку, підіймаючи порох, раптом гунула на долівку.

Це сталося так несподівано — швидко і близько від Наймана, що він і не стямився. Лежав під стіною у рівчачку, і брудна тепленька вода лоскотала його по за шию. Схопився бігти, але куди? — Ні Руденка близько, ні шахтарки в руках. Найманові зважніла голова і не стало чим дихати. Тільки зі струмком води заносило у забитий штрек свіжу тоне-сеньку плінку повітря і нею економно можна було дихати.

— Невже ж знову катастрофа? — вдарило йому аж тепер. — Де ж штейгер, хіба таки зачепили вагонетки?

— А як же шток і величезні поклади вугілля?..

Голова важіла, хотілось лягти зовсім до води, і Найман спокіно віддався її брудному, але тихо-лагідному плескоту.

Води у забитій обвалом водостощі ставало все більше.

Найман сів і, нахилившись до її поверхні, тіг у груди принесені нею струмки водороду...

Дуже хотілось спати...

І здається Найманові, що він не в норах підземної степової України, а десь аж у далекому Рейнсько-Вестфальському вугляно-синдикатському королівстві.

По наряді соціал-демократичної партії він мусить втихомирити стихійний вибух страйкарів. Найман кричить і гукає супроти натовпу, намагаючись ним опанувати, а він суне та й суне і здичавіло збирається руйнувати будівлі та машини...

— Стійте! Зупиніться! Куди йдете, божевільні?

— Самі пане знаємо, — відповідає один і чомусь українською мовою.

А лиця у всіх такі знайомі та близькі.

— Пане Руденко, і ви? — Хто міг сподіватися?..

Прокинувся Найман, коли приведена Кирилом партія шахтарів пробила вихід і свіже повітря обвіяло приголомшеного.

Густав Едвардович лежав на брудних шахтарських сорочках, а шахтарі по пояс голі прочищали породу до виходу. Піт котився по голому тілі і прокладав смуги на запорошених угляним пилом тілах.

— Як зебри, — промайнуло в Наймановій голові, і він знову заплющив очі. А перед очима, як у вісні, потекло давнє дитинство, навчання в далекому Петербурзі...

І батько — репетитор німецької мови у всіх отіх безглуздох золотушних княжат Шувалових, Урусових і мати — лагідна господарка в окулярах і з двома книжками під пахвою: кулінарною та книжкою прибутків та витрат по кухні та хатньому господарству...

Гімназія і ті ж княжата, що з жиру казились і водили малого Густава через чорний хідник до своїх численних любовниць — маминих покоїв, куховарок та іншої домашньої челяди — великопанських хором...

Потім Німеччина, університет, соціал-демократичні гуртки студентства...

І все це швидко-швидко...

— Ану швидче сюди з лопатою, бо желонга вгрузла в щось м'яке!

Після вагонеток, одкидали й коняку, розплющену з поламаними кістками.

— Хлопці, а деж коногон? — насміливсь таки спитати штейгер.

Хлопці здивовано переглянулися: усі були певні що його забито вкупі з конякою.

Прокинувся Найман, встав і, хитаючись, підійшов до Кирила.

— Пане Руденко, а як же там шток?

— Не до штоку зараз, Густав Едвардовичу, — ось коногона ніяк не найдемо.

— Та хіба ж у нас більш людей немає на коногона! Ну немає і не треба, другий ганятиме.

— Як так — „не треба“? Та це-ж жива людина. Ви думаєте, що лише рятуючи вас оці десять чоловіка перекидали тисячу пудів породи. — Хлопці, а ну шукайте по штрекові товариша та моторніше, Лебеденко, беріть лампочку!..

Хлопці пішли темним штреком.

— Стій, — ось він спить. Ей, Оверку, а ну вставай.

— Як, невже таки живий... а крові немає?

— Придивись, чи не придушені ноги? — чи не заснув навіки?

Обступили. Оверко дійсно лежав ниць і рівно підіймалась його рівна спина.

— Вставай, Оверку, — гукнув штейгер. — Ти чого ж уклався спати, а не сповістив нікого про катастрофу? Гора і подвір'я копальні, нічого ні відаючи, гнали б порожняка, а він тут розбивався б один об другий на кашу.

Оверко підвівся —

— Я... я нічого не знаю... — Ага!.. Трохи пригадую... Якась сука щось на дорозі тут положила і упав сірий... Вагонетки забурились, а мене кинуло через коняку так... Я сюди ледве рачки добрався. А як заснув, — не пам'ятаю.

— Коли заступив?

О 12-ій у ночі... Ой-ой... мені гірко... ведіть мене на краще повітря... Та світла мені, сонця дайте-е-е...

У Оверка почались блювати.

— Підрядчик, — гукнув штейгер до Цапка, — чотирьом чоловікам вести до шахти і видати пана та Оверка, а потім швидче все налагодити та продовжуйте видачу вугілля.

— Гаразд, пане штейгере. А як зарахувати хлопцям цю роботу; як звичайну собі уборку породи під час проходку штреку?

— Що? Яку звичайну? Записать як... Запиши їм по 3 забойних упряжки і хай сьогодні гуляють... „Звичайну“... Тоже — знайшов! Люди врятували цілу копальню, а він — „Звичайну“ Ну-ну... Ти мені колись, стара собака, попадешся, — говорив Руденко, ідучи за двома робітниками, що несли Наймана.

У Густава Едвардовича гарячка. Та він насідав на Кирила Руденка. Той odmовлявся говорити, а він: —

— Пане, пане штейгере, а як же шток? Чи ви хоч до нього дійшли? Що він таке з себе? Ви ще вчора хвалились, що добрий шток піднесе здобуток вугілля на десятки тисяч пудів...

— Заспокойтесь, пане. Вам неможна багато говорити, ви ж людина хвора.

— До чорта з такими розмовами! Що я збожеволів? Зараз же розповідайте мені про шток та про його міць!.. Ну кажіть, ніякого чорта робить з мене дурня, — совався в ліжкові Найман.

Руденко пройшовся по кімнаті, подивився у вікно і потер чоло. Далі, повернувшись до Наймана:

— План розробки у вас під рукою є?

— Ось ключ, отам у шафі на верхній полиці... Ото, ото він і є...

Штейгер розгорнув плана і, розглянувши докладно, покрутив носом.

— М-м да-а-с! — протіг він, — трохи неприємно...

— Що неприємно? Де неприємно? Покажіть мені, що там є.

В двері висунула голову покоївка.

— Пане, лікар прибув.

— Геть до чорта з своїм лікарем, скажи — хай зачекає... Так, кажіть — де тут неприємність?

Штейгер нахилився з планом до самого Наймана і пошепки почав:

— Тут справа не так фактичної експлуатації землі чи перебою в сільському господарстві вашого брата, як в порушенні власницького гонору і тій амбіції, що може з цього повстати...

— Ні чорта я не розумію, — перебив Найман. До чого тут мій брат, якась амбіція... І взагалі цей ваш монолог більш схожий на цитату з „Капіталу“, ніж на практичну розмову.

— А коротко кажучи, — рубав кожне слово штейгер, — що наш шток почався на межі ваших та вашого брата володінь... Ось яка картинка.

І Руденко запитливо подивився на Густава.

— А далі ви що скажете?

— Нічого...

— У-гу!.. Так... А я вам скажу. Вигляньте у двері, щоб ніхто не підслухав... Нема нікого? Ну і добре. Ось що я вам скажу: на братове володіння нам наплювать. Хто до нас піде заглядати в нори копальні та вимірювати площину? Хто? Маркшейдери гірничної інспектури? Повітовий чи губерніяльні інженіри? Гай-гай!— Ті бюрократи будуть задоволені цим шматком паперу. А ви ні в яку схему ні в якій офіційний папірець не просовуйте й згадки про шток. Ми мовчки та тихо виберемо вугілля, а потім замуруємо і прохід породою...

— Але ж пане, ви гадаєте що з цим штоком можна за 2—3 місяці покінчити? Це можна швидко управитися на центральному кряжі Донбасу, там де шарі привередливіші, а штоки частіші й менші. А тут на західній рівнині шари ідуть рівно поземно і шток може бути колосального обсягу.

— То це лихо? Карай нас, пречиста діво, хоч два роки таким лихом. Головне не в міді штока, а в міді вашого роту та язика. Це промисловий секрет нас двох і більше — нікого. Робочі, десятники, підрядчики? — Все це зброд, що бере вже роботу од контори та од вас. Їм діла мало, що це за шток і куди йде, їм аби краще довбати та більше виробити в упряжку. А це їм дасть більший заробіток. А на весну, коли у багатьох шахтах буде недостача робітництва, ми себе так зарекламуємо, що і на літо матимемо шахтаря. Та ви тільки подумайте: яка прекрасна перспектива! — надійно гукнув Найман, а потім на саме ухо Руденкові: —

— Тільки найголовніше, — берегти промисловий секрет!..

В ШИНКУ ЗІЛЬБЕРОВСЬКОГО

Руденко пішов по естакаду, а потім насипом з породи прямо в поле. За три роки насип виріс. Більшість робіт цього періоду була заготовченими. Прокладка квершлагоу, а найбільше проходка шахти та копальневого подвір'я дали багато породи. Насип вийшов високим і довгим. Попелястий, як миша, він простігся товстою гадюкою, що замість голови має капар, хвостом одкинулась на захід і завернула на північ.

Смакуючи прохолоду вересневого надвечір'я, Руденко дійшов до кінця насипу. Ззаду блідо блимали лихтарі, а рівнобіжно естакаду слався чорний дим. Він вилітав круглими волохатими шапками і трохи стояв над високим димарем: А куди, мовляв, далі?

Та раптом волохаті шапки падали і котились одна по одній на північний захід, рівномірно вкриваючи замурану як циганча лободу та щиріцю чорною сажею.

На копальнях чорне все і всі. Щоденне перебування у вугільному поросі та сажі накладає, а не перестанна робота втискає це все в шкіряні пори. І вже ніякісенькі мила не одмиють шахтарського „загару“.

Колись штейгер був ще одкатчиком. Підіймаючи забурену вагонетку не додививсь, дуже наліг грудьми і невеличкий шматок вугілля вгруз в ліву половину грудей. Вуглину потім витягли, а зафарбована у вугіль бурулька ще й досі красується на тілі.

Розстебнувши однобортну з блискучими гудзиками тужурку, Руденко стояв і, замріяно качаючи пальцем чорну вугільну бурульку, дивився на захід.

Вересневий вечір гасив біду зорю і ніч несміливо світила зірки. У вечірню далечінь клався осінньо-димовий ландшафт. Прямо перед штейгером через В'юнову долину випнулося і межує з небом узгір'я. На ньому на фоні блідої зорі вирізуються контури зачепилівських хат, а з обох боків до хутора тягнуться поволі вози, плуги...

Все це хоч і сім верст від копальні, та Руденко в думці колишнього селянина домальовує картину:

... Повертається з поля люд сільський трудящий. Втома на всіх і на всьому...

Втомлено іде пара у возі, похнюпивши голови...

Втомлена і друга за нею тягне плуга; і плугатар на возі втомлено ворухить віжками та куняє в сонному знесиллі.

— Намордувались бідолахи за день, — підсумовує Кирило і повертається праворуч. Тут на півночі обрій зламали високі могили. Під ними ліворуч руїни чабарні, а ще праворуч біліє масток графа Шаботинського.

Кирило Руденко не раз сюди вчашав. Особливо в надвечір'я, коли — хоч і звикла — але важіла голова од щоденного наземного і підземного стогону копальні, коли у легенях повно вугільного порошу і нерви — клочья. Виходив тут на насип, окидав навколо оком і, забувши всі дрібниці сьогодняшнього дня, орлом літав над околицею.

— Шеб пак! Це ж він, перший — син забитої одробітками орендою та лихварством Зачепилівки — кинувся у підземні товщі вугілля та породи.

Це ж за його участю на колись панській дикій цілині, де крім чабана Сапрона з підпасичами не ступала чужа нога, — виросла копальня. І сотки ніг чужинців („де родились, — де христились?“) найріжноманітнішого люду стерли й спогад колишньої непорушної дичавини.

А у вічно юному по дівочому чистому цілинному лоні пробуравлено на 70 сажнів рану і тягнуть із цілиних пишних грудей згускле, од горя зчорніле, молоко. Грузять вагонетку і вагони, щоб одвести та нагодувати тим чорним молоком нове дитя — машину.

О, як він, штейгер Руденко, любить цю дитину-машину! З яким захопленням він слухав викладачів їхньої школи про непереможний хід машини в руській господарстві.

Руденко цілими ночами переписував лекції з історії гірничої справи, про зародки і зріст цієї величезної галузі промисловости, що гріє, опалює, примушує рухати машини усіх фабрик і заводів, що гонить поїзда і пароплави.

Та що разу патос штейгера Руденка поволі змінювався на инший настрій. Бачив він, як мільйони пудів викидав Донбас, та не бачив тих мільйонів карбованців, що за них комусь платили. Механику машин, взаємодіяння частин всіх оцих хоч би „катеринок“, перфораторів, навіть закордонних врубових машин, він розумів. А механику людську, розподіл здобутих і за його участю мільйонів не бачив.

Навпаки, поруч з технічним поступом, копальні, як і здавна, обсідали переважно нуждарі. Замість людей, що вкупі з ним тішилися б перемогою людського розуму над темною природою глибокого підземелля, Кирило бачив инших. Що-дня ті ж самі виснажені роботою та перепиті з горілки лиця; що-дня — нудьга, лайка і прокльони каторжній підземній праці.

А що саме болюче — це нікчемність і нездібність оцих здорових та могутніх велетнів, що перевертають кам'яні шари, захистити один одного. Та їм і нема часу, щоб порадитись про це: пів-тижня під землею, пів-тижня натомлено спить, а прийде неділя, — одні до церкви, а більшість до шинку. А їх же розвилосся! Що не копальня, — один, а то й два шинки.

Ось і сьогодні: ще не вийшла друга зміна, а коло шинку Зільберовського гармідер, співи.

Недавно збудував його рогачівський крамар Зільберовський, але діла пішли добрі.

З поганенької корчемки, що сіла коло копальні над шляхом, тепер виріс двохповерховий будинок.

Широке подвір'я з великими сараями - стайнями обнесено парканом високим.

Зріст цей пішов на користь Зільберовському. Тут тепер залишаються на ночівлю не лише хурщики, що возять хліб з дому та економії Шаботинського на вокзал, а звідти везуть ліс для копальні. У Зільберовського на верхній „чистій“ половині ночують і дрібні урядовці, і купці, що блукають по великих ярмарках. А трапляється, що й поміщик, темної ночі боючись проїздити райони копалень, зупиниться тут з приятелем. Всі вони мешкають на другому поверсі, що його обставлено не гірше од провінціального готелю.

Нижчий поверх складається з двох великих половин. На одній буфет і купа столів з ослонами. Друга - загальна „опочивальня“ — хурщиків, панських візників і взагалі дрібного проїжджого, чи навіть прохожого люду.

В суботу увечері і в неділю функції обох половин змішуються: до півночі в двох половинах п'ють, а там — всюди сплять.

Коли штейгер Руденко увійшов до корчми Зільберовського, його вразила велика кількість „сірого“ — не шахтарського люду. Кутаючись у сіре осіннє пальто, він ще нижче насунув кашкета на очі й намагався од порога крізь цигарковий дим найти якийсь організаційний центр цьому безглуздому кричанню, співам, сердечним обіймам та поцілункам, що вкупі з дзеньканням чарок переповнювало всю залю.

Намадавши у кутку вільний столик, Руденко протискався до нього, сів і став спостерігати...

Душна і вогнута зала як і до цього кричала, дзвеніла посудом, гучно гомоніла, співала і плакала.

Свіжі необвуглені лиця нагадували про село, а від торбинок, що де-хто і за столом не скинув з-за плечей, пахло житнім хлібом.

— Заробітчани,— вирішив штейгер і тут же схопився. Погляд забігав по натовпу і раптом спинився на однім столі. Там сиділо два молодих хлопці в рижуватих, колись подертих, а тепер полатаних свитках, здоровий у порваному та не полатаному піджакові дядько і підрядчик — старий Цапок. Розмови їх дарма було почути, але говорив Цапок певно про роботу в копальні. Бо руки у нього бігали й скакали, як у китайської кукли, і по тих руках бувалий шахтар міг без мови все зрозуміти. Ось Цапкові руки нарисували двері і в них хід в глибину. Це — штрек, За цим показуються пічки, стовпи забою, і т. и...

Час от часу Цапок підходив до буфету. Після того ще частіше дзвеніли чарки, дужче лунала п'яна розмова.

— Прямо таки віртуоз, вражий син! — дивувався Руденко, дивлячись, як уміло з людей, що прибули з різних кінців Росії, Цапок творив горілкою та оселедцями робочу дружину — свіжу партію шахтарів.

Перед самим Руденком один з Чернигівців положив руку на Орловця і тіг безконечно та жалібно:

Гей чого та чо-о-ого, моє дитятко,
Ти сюди - и за - а - а - а летіло - о ?
Гей того - о - о ж та - тагож, моя матінко,
Що гуля - ать за - а - хотілось, —

відповідає дитятко.

А далі дитятко до матері :

Ой продай, та прод - а - ай, моя матінко
Ти воли та - а - а телиці.
Та й визволь мене, моя рідная,
Із темної темниці.

Мінорна пісня тяглася і губилася серед мажору п'яної юрби, то зовсім перебиваючись цим гармідером, то, коли він стихав, виринаючи на поверхню. Тоді її уривки, ще сумніші, ще безнадійніші. Бо (це мати до „дитятка“):

Ой не раз та не два - а, мое дитятко
Я воли продавала,
Тай не раз та й не два - а, мое ріднее
Я тебе виручала...

Руденко лише в кінці останнього куплету зауважив, як хтось у темному сидів за стільцем коло самого порогу і, прислухаючись до пісні, швидко занотовував у блок - нот. Кирило став пізнавати. Тоді постать у чорному згорнула книжку і, ніби згорнувши сама, почала добиватись до виходу. Це Руденка ще більш заінтригувало. Він насунув кашкета і, піднявши комір пальта, пішов до виходу. Пропустивши невідомого в чорному коло себе, пішов слідом за ним. Той вийшов, оглянувся навколо і, так само піднявши комір своєї форменої студенської шинелі, заклав у кишені руки й певним кроком рушив вздовж шляху біля копальні на Рогачівку. До копальні кільконадцять сажень. Довга тінь високого димаря лягла поперек дороги, а невідомий у чорному дішов до цієї чорної смуги і зник. Чи звернув праворуч на копальню, чи дійшов до чорної смуги і звернув ліворуч у балку, щоб пійти на Рогачівку, оминувши шахтарське селище.

— Шкода, — промовив собі штейгер, — хто ж би то такий, — турбувався він, ідучи до смуги тіни димаря.

— Стій! — раптом: — руки вгору!

Руденко стояв приголомшено, але гордо. Світ електролихтаря засвітив Руденкові очі.

— Шпик, говори, шпик, бо натисну клямку і тебе не стане.

— Ко - остя, — чи ти не здурів, — впізнав нарешті голос інкогніто, Кості Смердинського.

— А ти ж хто?

— Не вже ж не пізнаєш?.. Кирило Руденків, пам'ятаєш у тебе мало все гачки на вудках одтинав, коли ти з батьком приїздив у Зачепилівку рибу ловити.

— А - а - а... Ну, вибачи друже. Справді думав шпик. Я брат на них так руку набив, що хай не розшифровується. Бо як помітив — так і нема.

— Та на собі відчув твою спритність.

Купа шахтарів oddілилась від тіни копальних будівель і з реготом пішла до корчми Зільберовського. Хтось щось весело розповідав, і його з сміхом пополам оповідання що хвилини покривав буйний регіт.

— Так куди далі? — після паузи спитав Кирило. — Ти куди розігнався.

— Я... та я правду кажучи, від тебе тікав...

— Ха - ха - ха!.. А я, правду кажучи, за тобою гнався. Ну а далі?

— Далі, ходім в народ, — кивнув Кость на корчму.

— А ти й досі з цим гаслом? Пора б підновити, Костя...

Костя взяв Кирила об руки і тихо та лагідно, як до дівчини, почав:

— Дивно ти якось це сказав, Кирило... Ну, а чого б до нього нашого українського люду не йти? Він же темний та неосвітній, як мала дитина. Ти ж ото чув, як співав отой дорослий парняга, який він

хороший, як чуло співав, і він правий. Недоля закинула його в неволю, він баче, як через кілька днів він попаде у пашу капіталу — в підземні нори копальні, що на його ж землі, його руками існують для німоти. Він просить неньку його викупить. але ж що зробити наша бідна ненька...

І Кость почав ледве чути, а далі гучніше:

Ой рада б я вийти,
так сама в неволі.
Гей - гей у неволі, у ярмі
Під Московським караулом у тюрмі...

Пісня голосно розігналась, ударилася об суворі мури копальневих будинків, впала на їхні поземні дахи робітничих бараків, але, непривітно зустрінута ними, одкотилася в балку і полинула ген-ген на Рогачівку, щоб там під селянськими стріхами шукати спільників.

До самої корчми Руденко і Смердинський йшли мовчки, та й про що їм було од разу говорити, коли вони після далекого дитинства бачились тільки один раз. Це тоді, коли Костя приїздив у Лисичанськ перед випуском їхньої школи та поширював серед молоді народницьку літературу. Та за ці роки роботи серед гірничного робітництва позабувалися народницькі гасла, що закликали працювати на селі, нести туди освіту, організовувати кооперативи, просвіти і т. инш.

Коли Смердинський та Руденко підійшли до корчми, з протилежного боку шляху завернуло до її двору кільконадцять подвід. Дзвін нових бричок, та їрнання коней свідчило про те, що хуршики не аби-які господарі.

У корчмі тим часом хлопці застали таку картину. Цапок побачивши купи старих шахтарів, скоротив свій могорич, а наймитчане, віддаючи їм пошану, збилися в один кут і обговорювали умови з Цапком. З десяток шахтарів зайняли центральне місце в залі і вже вечеряли, випиваючи.

— Сядемо отут, — указав Руденко на стіл ліворуч від вхідних дверей. — По перше тут непомітно...

— А по - друге, — близко тікати, коли до чого, — додав Смердинський.

Шахтарі, що вечеряли мовчки, далі стали говіркіші. На Цапкову адресу посипались репліки.

— Назбирав уже робочої худоби на зиму, — кивнув головою літній вже Сидорів. — Ото він їх бідолах обпатрає...

— А, що йому первина? Він цілий вік на цьому... Попив людської крові, як павук.

— І де він ті гроши діває? Хоч би ходив чисто, чи чоботи добрі на ньому, або шапку на ньому коли небудь хто побачив. А то ходить, як шмаровоз, — обурювався Яків Зав'ялов - камеронщик. Він стежить за правильною та безперебойною передачею свіжого повітря в копальню.

Вся компанія — і ці два і проходчик - бурщик Микита Коновал, і ствольний Васька Зуб, і старший крепільщик Степан Рубан, і любимчик всієї копальні запальщик китаїць Го, — старі робітники Наймановської копальні, усі працюють „від контори“ і не залежать ні од якого підрядчика.

Та кожен з них в перші роки свого шахтарства зазнав цього хліба.

Назбираве бувало їх, несвідомих юнаків, підрядчик, наобіцяє цілу купу, а потім до полочки дійде, — то за те, то за друге страчене хазяйське добро, то в крамниці за старе вонюче сало, то шинкареві на горілку, а собі ні копійчки.

Ось чому з сумом поглядали старі шахтарі на заробітчан, перемовляючись за вечерею поміж собою. Раптом двері з тріском відчинилися і в корчму ввалилася купа дебелих Рогачівських господарів.

— Здравствуйте, люди добрі,— перехрестившись пробасив череватий Данило Іванович Свиненко—церковний староста та попечитель парафіяльної школи в Рогачівці. Він сказав це найголосніше і найпевнішим тоном. Всі інші (хоч були між ними і не менш опасисті) поздоровались з меншим гонором, так собі, по-звичайному.

— Що вам?— вибігла аж із-за стойки молода буфетчиця.

— Дай нам три кварта горілки та оселедця. Хліб у нас свій є.

Витягли хліб, черствий і подавлений, але білий.

— Ха-азя-яїни...— кивнув головою Костя.

— То-оже — „народ“,— посміхнувся Руденко.

А хазяїни тим часом випили по добрій чарці.

— А добрі оселедці,— вигукнув Іван Потапович Кавун,— у нашого трактирщика хужі...

— А ви, куме, старостуючи добре напробувались трактирщиківих,— посміхнувся Сидір Петрович Кісіль.

Всі зареготали, прискаючи на стіл крихтами та лускою з оселедця.

— Да-а-а,— з сумом у голосі пробасив Свиненко.— Хто воно через тиждень почне пробувати оселедці, коли старшину переoberем?...
Всі переглянулись.

— Хто б не був, а вже отому миршавому Явтухові їх не пробувати,— упевнено додав присадкуватий Омелько Гудзь.

— А хтож пробуватиме?— вставився на нього з під насуплених брів Свиненко.— Хто-о?..

Всі мовчали, але хитрі на підпитку очі скакали з Свиненка на Гудзя й навпаки. Цей мовчав, насупившись і сопучи носом ворухив рижі пишні вуса.

— Хто, питаю?— і товста рука Свиненкова грюкнула по столі аж посуд забрадав.

— Хто-о-о?— протіг Гудзь,— кого громада вибере.

Всі переглянулись і очі знову збіглися на Свиненкові. Той був червоний і трусився, як у пропасниці. А коли зблід і моттузя-жили на шиї розійшлись, Свиненко зліг на стіл та до Гудзя: кажеш — „громада“?

Далі оббіг усіх великими сірими очима.

— А ми, оці що тут, нас 9 чоловіка не „гро-ма-да“? Не ми перші на сходах та всяких зборищах, не до нашого голосу прислухаються парафіяни цілого приходу з найближчими селами та хуторами?— До нашого. Правду я панове кажу.

— Правильно!

— „Так воно і є!— відгукнулась компанія.

— Раз правильно, так і я правду у вічі. Ви думаєте мені нікому було одвезти вагона зерна на станцію? Що, я не назбирав би у Рогачівці родичів, чи не було б у мене з чого заплатити простим хуршикам?— Ого-го— У Данила Івановича ще вистачить... Гей дівчино,— гукнув на буфетчицю,— самовара сюда.

Самовар з'явивсь на столі.

Мовчки сопучи і боючись побити склянки, налили чай і пили з блюдець, підтримуючи його всією п'ятернею низу.

— Так ото, панове господарі, діло таке, одсапавшись після першої склянки, продовжував Свиненко.— Моя думка, що ніхто не буде заперечувати, кому більше личе на старшинстві: мені, чи миршому Явтухові. Отож я не кривлю душею, а просто прошу: підтримайте на виборах,— по вік не забуду.

Усі мовчали і сопли над блюдечками чаю. Що Свиненко „підбиває“ клинки, в цьому ніхто не сумнівався, не один ще магорич за цей тиждень

сподівалася випити уся компанія, але такого смілого та рішучого повороту ніхто не сподівався.

Пити з когось могорич за давнім звичаєм, це ще зовсім не означало віддавати йому свій „парламентський“ голос. Тому дуже часто траплялось, що одні й ті ж персони пили могорич у одного претендента і у другого. Найголовнішу вагу мав останній могорич напередодні чи у самий день виборів. Хто більше поставить, за того більше і виборних свої голоси подадуть.

Та це ж ув останній день, а тут: „ні сіло ні пало — дайте сало“.

— Та якось то воно буде, — після довгої паузи, почухавши потилицю, обізвався нарешті Сидір Петрович Кисіль, і дунув у своє блюдо так, що аж очі Гудзові забризкав.

— А-а-а! — протіг з великою оддишкою Кавун, смакуючи в прикуску чай. Чумарка і ситцева „верхня“ та полотняня „спідня“ порозтібані. А Іван Потапович, підтримуючи лівою рукою чайне блюдечко, правою неймовірно чухав розхристані груди. Давно, ще до Ілька, купавсь, не обмиваний бруд тепер скачувався під пальцями і на грудях лишались червоні смуги.

— Та коли після такого угощення, — вів розмову Кавун, — Данило Іванович ще не поскупиться, то може воно що й буде...

— Мені треба вашої підтримки, панове. Ви ж усі виборні, а на решту виборних наплювать. Бо хто посміє роззявити рота, коли перед тим ще в церкві о. Калістрат скаже слово до парафіян, а на виборах — сам земський начальник.

— Ходім звідци, я не можу слухати, коли мій батько фігурує у таких темних ділах, — схопився Кость, що до цього вкупі з Кирилом пильно прислухався до розмови Рогачівських „хазяїнів“.

— Що, брат, допекло? Це ж твій народ такий хороший. Ходім до мого. О мій народ не властолюбивий, може в цьому його і лихо, але який він не є, зате чесний.

(Далі буде)

З КОНОПНИЦЬКОЇ

Ів. Юркович

Тільки тим до плуга й рала,
Що ту землю покохали,
Що на ній плекають сходи,
Що роса їх не холодить.
Що горьованих тих піль
Знають мову — сльози й біль.

Тільки тим за бороною,
Що їх долею твердою
На курганах рано й пізно
Нагостряли зуб залізний.
Тільки той недолі брат,
Що кохає люд з тих хат,

А крива коса у руки
Тим, що вірять в час розпуки
В ясні зорі, в дальні луни
У прийдешні зрости - руна.
На мечі їм леміші...
А ви, зимні, пріч з межі.

С. Зубівка

НЕНАСИТЕЦЬ

В. Мисик

Ненаситець!

Шум твій розійшовсь на милі,
скелі трусить твій могутній, безкінечний марш, —
наче просиш: дайте!

Чом в голодні хвилі
не пускаєте човнів і барж?
Захлинаєшся, ревеш,
об камінь б'єшся —
жerti!

І шумить, біжить вода од тебе в дальній степ,
і здіймається,

наткнувшись на ажур упертий,
що од берега що дня росте.
і, прорвавшись,

жовто, піняво, охляло
шум ковтає, сунеться,
а вслід не тихне гнів: —
чом так мало їсти, чом так мало, —
дайте барж мені, пустіть човнів!
Баржі сплять,

човни ростуть у шумних доках.
Не човни —

високі,
горді кораблі!

Вільно їм

в морях розгойданих, широких
тихі вогники світить у млі.

Ненаситець,

жаль і смуток за тобою.

Йди на дно —

й вода крізь тихі гони плес
підє рівно

й натиском
потроїть

дивний рух,

невпинний біг колес.

Спи, романтику,

під рівний, під невтомний подих,
спи, замріяний, —

і над тобою вряд
важко схилені

по рівних водах
підуть кораблі в чужі моря.

В. Юрезанський — як би не найбільший з російських письменників на Україні та й чи не найближчий із усіх до українського ґрунту. Зосібна цікава його повість „Зникле село“, що змальовує славнозвісну в історії революційних рухів так звану трублаївську катастрофу („Книспілка“ 1927). В „Яблунях“ читач має теж катастрофу, — катастрофу вже особистого життя. Автор чорними фарбами змалював жахливий випадок у темних закутках нашого села — чи ж мало таких темних закутків? Віримо: мало. Але вони є.

ЯБЛУНІ

Повість

В. Юрезанський

И сладко в очи глянул
Неведомый огонь.

А. Блок

I

Ніхто не знав, звідки знову з'явився в Сутисках Сергій Бурчак. Одні казали—з Костянтинополя, інші—з Болгарії, від генерала Врангеля, треті—просто з Батума або з Тифліса, бо надокучило йому тулятися по чужих землях, і наважився він вернутися до рідного краю, сподіваючись, що службу його в генеральських арміях забуто, і ніхто тепер судити за те не буде. Дев'ятнадцятого року вписався він охотником до денікінського війська, нашив на гімнастюрку старі гвардейські унтер-офіцерські погони та й подався гуляти в мамонтівській кінноті, де й лік погубив очайдушним наскокам на міста, заводи й села. Пізньої осені того страшного року, коли вже різдвяні сніги впали, була поголоска, що утік він з білими десь аж за море. Відтоді не доходило за нього жодної чутки за всі роки.

— Ухайдакався, чорт, без покришки, — говорили задоволено селяни.

— Туди йому й дорога.

А молодіці згадували:

— Ну та й навіжений був. Зухвалець, нахаба, бабій...

— Та йому, звірюці, за саме нахабство тре було голову втяти...

— Або ні? Через кого Катрі Савченковій та Одарці хати дьогтем мазали? Досі з синяків не виходять.

І мати Сергієва, стара, поморщена Семениха, виснажена важкою роботою, що-неділі подавала в церкві пом'яник за упокій душі свого пропашого сина.

Вернувся Сергій несподівано, на провесні, при кінці березоля, коли в Сутисках ладналися сіяти ярину. Увечорі, смерком, вступив він до хати, озирнув її бистрими своїми яструб'ячими очима.

— Ну, добридень, — сказав, ніби тільки день минув, як його не було.

Мати сплеснула сухими жилавими руками і заплакала по старечому тихо, з безсилою радістю.

— Батько живий?

— Живий, Сергієчку, десь до млина пішов.

За піччю поралася з мітками пражі якась молода, дуже тиха з вигляду дівчина.

— Це хто? — повів очима Сергій.

— Наймичку, синку, тримаємо. Я вже не здужаю робити. Крижі болять, як переламані. А Настя нам допомагає.

В Насті здригнулися брови, коли вона побачила аж чорне, таке засмалене довгими роками, гостре лице Сергієве. Він перебіг очима по її губах, грудях, спідниці — і по хазяйськи сів до столу. Сидів він так твердо і так поважно, аж матері здалося, що він ніколи не покидався хати.

Третього дня завив у дворі, біля клуні, Султан, рясношерстий, сірий з підпалинами пес, подібний здалека до вовка.

— Чого це він? — злякалася Семениха, виглядаючи у вікна.

— Ой, це не гаразд... — зловісно похитала головою вдова Васиха, що прийшла з далекого Курязького кутка Сутисок, ніби то позичити муки, як вона улесливою скоромовкою сказала спочатку, а справді, щоб роздивитися на Сергія, щоб запастися вражіннями й відомостями для жадібних уличних розмов.

— Чи не через гостя часом так заскавуліла?

— Ну, що тобі!.. — замахала руками стара.

— А що ж? Біду чує. Собаче чуття — о! Найвірніше. Коли вгору морду тримає — на пожежу, коли в землю — на вмерлого.

— Та годі тобі!.. — зовсім злякалася Семениха.

— А дивися, дивися... — раптом покмітила крізь густе пруття вишень Васиха, і голос її розплився гарячим, непевним шепотом: — До землі! Бачиш?.. До землі!..

— Та забирайся ти геть відсіля! Чого ти каркаєш? Ворона! Каркай на свою голову!.. — накинулася на метушливу вдову стара. А та, ехидно підшморгуючи гострим носиком і виляючи вицвілою спідницею, уже переступала через східку перелазу на вулицю, задоволена з того, що чула й бачила, як з несподіваної нахідки.

Сергій чепко зловив пса, прикрутив до старого шкіряного нашійника мотузок і поволік на город. Приголомшений Султан пручався, відскакував, гарчав, видирався, винувато, з благанням у голосі скавулів, але Сергій з сліпою лютістю приволочив його до старої грушки, спритно й швидко закинув на шию зашморг і підсмикнув мотузок угору на сучок. З сучка пилом полетіла суха лупина кори, мотузок, злітаючи, гаряче зашарудів. Султан, захлинаючись, вискнув, задушився, засіпав у повітрі очманілими лапами й загойдався над землею, крутячись то в один бік, то в другий, поки застиг німою, неприродньо зціпенілою тушею.

Сергій рівною, твердою ногою вернувся до хати.

— Руки помити... Та й обідати давай, — спокійно загадав він Насті.

І Насті раптом стало страшно — так страшно, як ніколи ще зроду не бувало. Але найстрашніше і зовсім незрозуміле, що вона в собі похопила в той момент, було те, що спокій Сергія подобався, притягав.

Тоді само, в ті тривожно-зеленкуваті березневі вечори, вона почувала від сусідів обережне шепотіння, що ніби в білих, коли вони на Москву йшли, Сергій був за ката, і що вішати йому — звичне діло, якого він добре вивчився за дев'ятнадцятий рік.

II

Сергій одразу став головним господарем у хаті. Старий батько задоволено кречав і радів, що діждав собі заступника.

— Я своє вже відбув. Нехай він тепер командує, коли щастя має.

Сергій пильно брався до роботи, дбайливо вставляв удосвіта і робив до смерку. Дістав у радгоспі насіння, засіяв три десятини пшениці, півдесятини проса, десятину ячменю, трохи гречки, — клопотався й порався коло землі, як кріт.

Одного разу, вернувши з поля пізно ввечері, він побачив Настю на призьбі, і йому здалося, що вона в тій неясній, безпричинній тузі,

яка часто буває в дівчат, коли їм нікого любити. Настя схопилася й пішла лагодити до вечері.

По вечері Сергій не знати чого довго порався у дворі і раптом крикнув суворо з-під повітки:

— Настю! Чого в тебе таке безладдя? Иди, поноси мішки до клуні.

В Насті якимось острахом, темним передчуттям стенулося серце.

— Та ж вони в клуні.

— А це що валяється? Собака?

— Хтось узяв... Я їх сама поскладала на місце.

— Иди подивися, поскладала, чи ні.

В грудях Насті стало мутно, млосно, моторошно. Вона поправила хустку і, як у пастку, пішла під повітку. Небо на заході, над темними покрівлями хат, ще світилося слабким зеленасто-жовтим світлом. Десь далеко в селі чути було розпливчасті вечірні голоси.

— Ось, бери. Та живо!

Настя хутко нахилилася, та ледві встигла схопити мішок, як Сергій раптом обняв її за плечі. Вона мовчки видерлася і відбігла, вся затремтівши. А Сергій, усміхаючись, здивовано кинув їй навздогін:

— Злякалася?

Настя з покvapливою моторністю кинула в темряву клуні мішки, гупнула дверима і заціпнула їх на клямку так швидко, ніби залізо клямки пекло їй пальці.

— Та почекай... Настю!

Сергій заступив дорогу і зловив прудку, ухильчиву руку.

— Та чого ти мене боїшся?

— І не думала!..— боязко пручаючись, з соромливою теплотою й усміхом сказала Настя, сама не розуміючи себе, не розуміючи свого раптового, незвичайного хвилювання.

— Та я ж не кусаюся.

— Знаю...

— Знаєш? От якась чудна. Ходімо на Буг, у графів садок. Ходім, посидьмо годинку.

— Що я там забула?

— Хіба тільки за тим ходять, що забувають?

Він сильно потяг її за собою до города, до садка.

— Пусти...— тихим, радісним шепотом попросила Настя, і знов голос її прозвучав ніжно, схвилювано.

Сергій шарпнув її до себе, хтів обняти, обхопити спину й груди, але вона раптом низько нахилилася, звинулася всім тілом до землі і вижмнулася з жилавих, нетерплячих рук.

— Ну, гляди, завтра підемо непримінно.

Поправляючи на голові розв'язану хустку, Настя підбігла до хатніх дверей. Вже поклавши руку на засув, вона, несподівано для себе, озирнулася. У млі смеркання Сергій стояв серед подвір'я, обернувшись до неї.

— Чуєш? — палко й жадібно покликав його голос.

Настя мовчала одну тільки мить. Потім усміхнулася проти темряви і неголосно, з співучою заціпливістю сказала:

— Чую.

Але зараз таки, переступивши через поріг, злякалася,— злякалася так, що забилося, задихаючись, серце: це „чую“ подобало на згоду, на обіцянку.

Вона довго не могла заснути— лунко й гаряче колотилося серце, часами якомсь завмирали, німіли груди, ніби зникало довкола повітря і нічим було дихати. Вона безперестанку думала про Сергія, про його

залізну вдачу, про його сміливі, владні погляди, про вимогливі, шукаючі руки, з якими нема сили боротися. І що німіша ставала ніч, то більш жаданою і загадковою здавалася їй його дика сила. Співали другі півні, коли Настя заснула.

Весь другий день минув як у тумані. Сергій був у полі, але його найближчу присутність у самій собі Настя відчувала весь час. День тягнувся тяжко, довго, поволі, здавалося, не буде йому ніколи кінця. Томливим вітром шугали в свідомості думки, вони пролітали, як поплутані гарячі хмари, повні приваби, легкості, спокуси,—але ні на чім не можна було спинитися.

Сергій вернувся раніш, як звичайно. Він швидко усміхнувся до Насі, вводячи коней через браму, що вона відчинила. Вона спустила повіки, схвильована й змішана, як недосвідчена змовниця.

Увечорі, по заході сонця, дзвінки дівочі голоси знов затягли у селі пісню. Пісня то наростала, здіймаючись як велика розмашна птаха, то поволі спадала, затихаючи. В ній було стільки туги й юнацтва, що Настя вже не вагалася. Подоївши корову й поскладавши гладушки з молоком на льодовні, вона в чеканні чогось неминучого, як учора, сіла на призьбу. На небі, з лівого боку від поблідлої зорі, узьким і дуже тонким серпом, як незведена срібна обручка, вирізався молодий місяць.

— Ну, ходім,—покликав раптом Сергій, виходячи з-під повітки.

— Куди? — замерло в Насі серце.

— Та ж у садок. Забула, чи що? Там яблуні цвітуть, призвілля! Ходім, як маєш тут сиротою сидіти.

І Настя поволі підвелася з мирних, шорстких дощок призьби, таких знайомих, простих і затишних,—щоб іти назустріч незнайому.

За городом, на високому березі, над Бугом, широко простягся сад, що належав колись графу Гейдену. Графів палац, побудований на стрімкому прискалку, вісімнадцятого року згорів, і тепер стреміли з нього тільки дикі уламки чорних напівобвалених стін. Сад тягнувся десяти на двадцять, переходячи вгору в парк, де за липовими й кленовими алеями, в незруйнованому домі „окомана“ містився сільсько-господарський технікум, а ціле узбіччя до ріки кучерявилася незчисленними рядами яблунь. Яблуні буйно порозросталися. Вони стояли в ніжному рожевому цвіті, як туманна хмара, що тільки-но спустилася на широко простягнені віти дерев, вони кликали до себе, вабили чаром небувалих, невимовних радощів.

Настя не чула, що йде,—земля, хитко коливаючись, пливла під нею. Вона не завважала, як кінчився город, як м'ярко почалась зелена галява, як виросла перед очима густа зарость яблуневого саду. Тонкі пахощі цвіту прохолодним полотном доторкнулися її до обличчя—і в ту ж саму мить Сергій твердою рукою міцно обхопив її плечі, спину.

— Пожалься... Сергієчку! Не руш...

— Ах ти, чудашка!... От чудашка... — задихався, п'янів Сергій. Не вік же тобі дівувати?

— Миленький, пусти...

— Та чого ти боїшся? Ну, чого? Невже заміж ніколи не підеш?

— А ти візьмеш?

— Чому не взяти! Ах ти, боягузко, зайчєня...

Настя не встигла відхилитися, не встигла в останнє опертися, вирватися. Жадібні, палючі губи впилися їй в рот, перші мужські губи, яких вона ще недавно боялася. І одразу солодко закрутилася голова, самі собою підігнулися, поніміли ноги і, падаючи на землю, Настя схопилася за сухе торішнє листя.

До хати Настя вернулася вдосвіта. Стаївши віддих, навшпиньках переступила поріг і, як п'яна, повалилася в сінешному кутку на солом'яну мату, де звичайно спала. Сон прийняв її, як у гаряче легке озеро і, гойдаючи, поніс по синій нескінченній імлі.

І від тої ночі Сергій цілком завладав Настіним життям. В хибкому, незвичайному тумані минуло кілька тижнів. По цілих днях у Насті боліли губи, від тяжких і палких обіймів Сергія солодко нили плечі. Коли була на самоті, раптом згадувала тонкий молодий місяць, подібний на срібну обручку, того першого вечора, коли вона погодилася піти в сад,— і здавалося їй, що той дивний вечір був її заручинами, нікому невідомими. По тяжких роках глухого сирітства Настя почувала себе розквітлою, як яблуня, і не хотіла думати про минулі свої дні, знівечені силою незрозумілих подій. Чотирнадцятого року, безумного, паморочного літа, батька її, запасного москаля, забрано з поля, щоб завдати на війну, і він, понятий смертним страхом, в нестямі від жахних подій, що надходили,— в ночі проти того дня, як мав явитися на збірний пункт, одвіз її, дванадцятилітню, до Немирівського монастиря і оддав у білиці, як заставу і відкуп богів за своє життя. Три роки Настя молилася за батька,— день у день, ніч у ніч, знемагаючи від даного зароку, від самохітнього подвижницького посту, від благального стояння навколішках і гарячих сліз перед чудотворним образом божої матери, коли в серпні сімнадцятого року прийшов до монастиря від невідомого москаля лист. На сірому клаптику паперу невиразними кривулями там було написано тупим олівцем: „Как были мы с вашим папашей соседи неразлучные по страданьям в окопах почитай с самого начала войны, и рассказывал он мне про всю свою безчасную жизнь, должен я послать вам об нем горькую весть. Приключилось с вашим тятенькой несчастье, такое несчастье, что рука не поворачивается описать: убило его снарядом на мелкие куски, так что ни рук, ни ног не можно было сыскать и даже отскочила напрочь сажень на десять его разможенная голова,— одну голову только и похоронили“...

Остив Насті після того монастир, в німу порожняву відсунулися кудись сестри напутниці, монастирська школа, рукодільні келії, страшні стали чорні служби в церкві,— утекла вона, нікого не поспитавши, до матери, в убозтво, в злидні, в безпорадність. І тепер, покохавши Сергія, відчувши в собі томливе хвилювання крови, вперше повірила, що і в неї може бути щастя.

Сергій ходив самовпевнено, з усмішкою своєї вищости над сутиським життям. в кожному його русі було задоволення від удачі, успіху, з людьми він поводився незалежно і навіть зухвало, а коли латав вечорами зброю, або лагодив розхитаного воза, то з хижою безжурністю виспівував крізь зуби свою улюблену пісню:

Пару коней я украв,
Чум - ча - ра, чу - ра - ра!
На холодную попал,—
Ку - ку!..

Весна була сонячна, гаряча. Після щедрих теплих дощів хліба в полі рунилися густо й зелено. Сергій поглядав на засіяні свої лани і задоволено мружив очі. Коли кінчався день, він пильно дивився на Настю, мовчки, ледві помітно кивав на графів сад і, висвистуючи, ішов на город. Перегодом, хвилюючись і тремтючи, Настя пробиралася на улюблене Сергієве місце, під старі кучеряві яблуні. Він стискав її залізними ненаситними руками, перегинав, як дозінку, і в пестошах був скупий на

слова, цілком п'яніючи від покірного податливого тіла. Тільки раз, крім звичайних слів, сказав:

— Ти така, як сербіянка. Гаряча й легка...

Якийсь темний струмочок ворухнувся Насті в грудях. Струмочок поширився, помутнів і кольнув, як жало. Прислухаючись з дивом до цього несподіваного болю, Настя попросила розповісти, які жінки там, де жив Сергій. Сергій усміхнувся на свої спогади — цього усміху Настя не бачила в темряві, вона його лише відчула в голосі.

— Сербіянки! Сербіянки гарні. А от болгарки — то колоди, ступи, м'ясо.

Помовчав, згадуючи подробиці невідомого Насті життя, і якось тихіше сказав:

— Шкіра в тебе шовкова. Аж чудно мені... Ти ж сільська, на хуторі вродилася. А в Сербії, під Білградом, трапилася мені раз капітанша — від більшовиків утекла з Києва. От мала ніжне тіло — хай їй біс! Ну, але в тебе ще краще. Капітан був каліка, безрукий, на війні йому праву руку по лікоть гранатою відбатовало. Гірше старця жив. А в мене, розумієш, — сила! Я там коло винограду робив. Тіло в мене дуже, засмалене, а від їхнього сонця просто як смола зробилося. І око вогняне: як поведи бровами, як гляну — про це не одна баба мені в ширій розмові признавалася — та аж в грудях стисне, а від грудей вогонь по тілу вниз гадючкою пов'ється... Отож і випало раз, що капітанша вночі в курінь до мене на сіно лягла. І добре лягла, як треба. Я її, звичайно, потім підгодовувати почав. І добре було б усе, та якось опівдні — спека була палюча, з-за гір, пам'ятаю, туча наступала, — поняло мене дідьчим туманом, я її серед дня і покликав до куріня. А капітан, хай йому все лихе, в тій хвилині і запопав нас у куріні. Та дурний: щоб мав утекти від нас, а він крик зняв та до мене з камінем. Ну я його там і заспокоїв...

— Забив?...

— А що ж? Жалувати? Я дурних людей не люблю.

— Та ж тебе... могли...

— Зловити? Арештувати? Дурниці! А голова на в'язах нащо? Я його відволік униз до річки, роздяг нищечком та й пхнув у воду. Він ще дихав трохи, то напився води, як справжній потопленик. Найшли потім і одєжчину його на березі і так може через дві верстві, в камінню — труп. Так і здогадалися, як я задумав: купався чоловік, послизнувся та скронею на підводний гостряк і лучив.

— А вона?

— Капітанша? Куди ж їй податися? Жила зо мною. Тільки після трапунку того збайдужіла — зіпсувалася музика. Я її за те й продав.

Настя здригнулася, приголомшено відсахнулася в темряві.

— Що таке? — здивувався Сергій.

— Як продав?

— Ну так... Там жінок купують у Відень, в Константинопіль, в Персію. Плакала, подла, як дізналася, що я за неї гроші взяв. Але її хутко заспокоїли. В них не поплачеш!

Слухати це Насті було страшно, моторошно, але те, що Сергій назвав її шкіру шовковою і сказав навіть, що вона ніжніша, лучча, як була в капітанші, сповнило Настю боязким почуттям гордості — і погасило, зім'яло колюче жало уявлень про інших жінок, що їх кохав Сергій.

Але через два тижні раптом, як вихор серед сонця, налетіла ціла буря болю — і цього разу така гостра, така пронизлива, якої ще ніколи в житті Насті не було. На зелені свята відпросилася вона до матери, на свій степовий хутор Шамраї. І, вертаючись відти, раптом побачила

на самім початку села, коло подвір'я курського пасічника Вихорева, Сергія. Він стояв біля плоту, в затінку дрібних вишневих дерев, з пасічничковою дочкою Марусею, про щось напосідливо говорив, трохи нахиливши голову, а Маруся, одягнена, рум'яна, ласкава, усміхалася до нього своїм зачіпливим гарним лицем. І — найстрашніше, що найтяжче вразило Настю, — Сергій держав обі Марусині руки, держав сильно й сміливо, ніби ждав відповіді на якесь важливе питання, держав так упевнено, ніби не сумнівався, що Маруся відповість згодою.

В Насті раптом зашуміло в скронях, здалося, що ноги стрягнуть, тонуть у землі. Вона мало не задихнулася, поки перейшла мимо. Маруся підвела голову, її карі блискотливі очі спалнули радістю перемоги.

— Добридень, Настю. — сказала, усміхаючись.

Очі Насті в замішанню побігли по вишнях, по землі, по дорозі. Вона нічого не відказала, всі слова раптом стали страшно важкі, дикі. І в ту саму мить, немов крізь імлу, вона побачила криво й безсоромно усміхнені губи Сергієві.

— Настя сьогодні запишалася... Ач, — як котиться, аж порох в'ється...

Він сказав це пошмаканим, якимось не своїм голосом. В голосі було зречення, зрада, щось гірше, як удар. Услід за цими словами одразу ж дрібно й улесливо, як розсипаний бісер, бризнув пухкий Марусин смішок.

В Насті тугим вузлом стиснулося горло, захлинулося палючою душею гіркістю, образою, ганьбою. Раптом помутнів, змішався день, і дорога, як дно човна у хвилині загибелі, захиталася під ногами. Щоб не розплакатися на вулиці, вона в нестямі майже побігла до хати, така приголомшена, ніби позад неї невпинно западалася земля.

IV

І після цієї зустрічі, після цього чорного, спустошливого дня глухою пожежею зайнялося Настіне серце.

Увечорі вона не пішла в сад, коли Сергій звичайним своїм отаманським кивком подав знак. Не пішла і другого дня. Третього дня зранку, не розгинаючи спину, підгортала в городі картоплю, намагаючись важкою роботою хоч трохи пригасити гостру образу. Спритно переступаючи через борозни й грядки, до неї підійшов Сергій.

— Гніваєшся? — спитався коротко і здивовано, ніби про щось зовсім безглузде.

Маленька сапка швидче замигтіла в гарячкових Настіних руках, земля сипкою пухкою купою привалила картопляний корч.

— Настю!

— Одійди.

— Невже з дівчиною постояти, пожартувати неможна? Здуріла, чи що?

— Ну то й стій, коли охота.

— От скажена! Я хочу з тобою помиритися.

— Чого нам миритися? Ми не сварилися... — ображено й тихо відповіла — Настя. Це одно. А друге... ти господар, я наймичка, діло наше маленьке.

Сергій поклав їй гарячу, тверду руку на плече.

— Ото ж бо й то, що не маленьке!

Настя здригнулася, але одвела плече вбік, ніби від чогось дуже неприємного.

— Та годі ж бо! Доторкнутися неможна... Приходь після вечері в садок. Поговоримо. Я без тебе не можу... Не бачиш, чи що?

— Клич свою Марусю... Може вона солодша...

Сергій криво посміхнувся, якимось до себе, в середину.

— Не знаю, не коштував, солодша, чи ні.

— От і покуштуй.

Приплющивши по циганськи яструб'ячі рудяві очі, Сергій помовчав хвилинку, потім легким безжурним голосом сказав:

— А нічого не зробиш. Коли ти через таку дурницю будеш так поводитися, доведеться, видно, покуштувати.

В цих словах уже була погроза і злість.

Він повернувся і, висвистуючи, подався рівною борозною до перелазу, на толоку. Настя випросталася і подивилася услід, на його нещадну глуху ходу. І може від її гіркого, гарячого погляду він став.

— Настю!

— Ну?

— Гляди ж, я ждатиму.

Настя в замішанню спустила свої боязкі тихі повіки. Лице її було в тривозі.

— Прийдеш?— неголосно, але наупорно спитався Сергій.

Вона нічого не змогла відказати, тільки покірно кивнула головою.

Вночі яблуні у графовому саду шуміли від густого сухого вітру. Винною свіжою силою пахли молоді трави. На заході, за Бугом, із-за невідомих країв землі, німо мигтіли блискавиці. Трепетно мигаючи, вони ніби крильми велетенської жар-птиці освічали на мить карлючкувату гущу садка, шумке листя і синяво-чорну в темряві, уже велику зав'язь яблук.

Сергій був жорстокий і жадібний на пестоші. Настя віддано приймала його палку силу, з такою самою як перше готовістю й самозабуттям, може навіть ще палкіше і з більшою радістю після пережитого жалю. В диму душної ночі, в мигтінню далеких блисків Сергій, як п'яний, обпікаючи Насті своїм подихом вуха, шепотів:

— Нема солодшої від тебе, нема... Чуєш, Настю? Нема...

Відблискали, погасли за темною землею блискавиці, порідшали голоси цвіркунів, сіріти почало небо за селом, зелений світанок підважив ніч, коли Настя, стуманена, щаслива, намацала в хаті свою постіль.

Так тяглося кілька днів. Настя всіляко старалася переконати себе, умовити, заспокоїти, що жодної небезпеки нема, турбуватися нічого. Правда, Маруся красна, в неї карі, незвичайно веселі, чарівні очі, вона багата— в батька в пасіці вуліїв з п'ятдесят, або й більше, простора, світла хата під бляхою, пара гладких коней, дзвінкий херсонський віз. Еге ж, Маруся— пожадана відданиця, перша на ціле село, але ж кохає її Сергій і сказав іще весною, коли так незабутньо цвіли яблуні, що він з нею одружиться, що в Насті золоті робочі руки, а йому в господарстві тільки така дружина й потрібна. І— потай від інших, дуже унімно й не-сміло, вона почала готуватися до нового самостійного життя, ні від кого незалежного і незакритого. Але невиразна тривога не покидала її весь час.

Враз поспіли хліба в полі—і покvapлива, напружена робота, піт, утoma відсунули ненадовго тривожний неспокій, він спустився кудись на саме дно серця, напівзабувся. Настя схудла, сухіша й стрункіша стала від сонця, брови на її стемнілому від смаги обличчі вигоріли, зробилися золотисто-солом'яні, майже білі—і під ними ніжними відданими вогнями сіяли'ясно-сірі, широсерді очі. Голі ноги засмалено блищали в спеці, як достигла пшениця, і коли опівдні, після в'язання снопів, Настя сідала на землю коло воза обідати, вона, як лоскотливе доторкання, чула на собі пильні погляди Сергія. Білий поділ її сорочки на смуглявих рудуватих

ногах сліпучо блискотів проти сонця, і Настя бачила, як раптом димно німів від того Сергій. Їй було приємно відчувати свою гарячу владу над ним.

Але коли позвозили з поля насохлі снопи, важкі від наливного зерна, коли загула у дворі молотарка, і серпневі суховії високо полетіли з південного заходу, Сергій помітно почав уникати нічних зустрічей під графськими яблунями. Стара Семениха і сам Бурчак часто про щось шепталися з ним, завжди уриваючи розмову, коли наближалася Настя. День від дня вона ясніш і непоправніш стала почувати себе чужою людиною в домі, проти якої є мовчазна змова. Працювала так само старанно, дбайливо, ніколи не чекала на вказівки та нагадування, — і ніяк не могла зрозуміти, за що нею невдоволені. Це її мучило й пригнітало.

Напередодні першої пречистої, коли Настя полоскала на річці білизну, дзвінко вибиваючи її праником на слизькій кладці, Гапка Мищенкова, червонолиця кремезна дівка, мацаючи полотно, спиталася:

— Значить, хутко весілля в вас?

В Насті від недоброго передчуття похолонуло на серці.

— Яке?.. — на тяжку силу змовила.

— А як же: Сергій з Марусею Вихоревою жениться. Хіба не знаєш?

На мить темні кола попливли Насті перед очима. Але вона спромоглася вимовити:

— А мені що до того?

І сама не пізнала, — чужий то хто сказав, чи вона, Настя: такий дерев'яний, незнайомий був голос.

— Ну як же таки так, — здивувалася Гапка. — Потанцюємо, погуляємо. До весілля тебе не відправлять. По весіллі, певна річ, Маруська сама буде робити...

Вертаючись з річки, Настя зустріла Сергія коло клуні. В нього було непевне, відчужене обличчя, якому він надавав робленої заклопотанності й понурого ділового напруження.

— Сергієчку, це правда? — спиталася вона тихо й пригноблено.

— Що таке?

— Женишся?..

Уникаючи сірих палаючих очей, Сергій подивився кудись вище Настиних брів.

— Та розумієш... Старі неволять Марусю брати. Кажуть, багата...

— А як же... як же я?

Сергій незграбно переступив з ноги на ногу, тяжко опустив повіки, ніби стіну перед Настею поставив.

— Та як-небудь... Що ж такого? Забудь... Погралися, полюбилися — та й буде.

— Погралися?

— А що ж? Якби в тебе дитина мала бути, ну тоді інша річ. А то ж ти порожня, чиста.

Настя судорожно стискала обома руками коромисло, дихала тяжко, трудно, розгублено. Потім, не витримавши, заплакала і відвернулася, кусаючи до палючого болю свої ніжні, тонкі губи.

Вона нічого більше не сказала Сергієві. Порозвішувала на тину білизну, акуратно розправляючи кожну брижу, ретельніше й довше як завжди перебираючи кожен мокрий туго викручений жгут, — безтямно, механічно, наче у-ві сні. Потім прибрала в хаті, наносила води, поробила ще деяку дрібну звичайну роботу, але ходила сама не своя, як приглушена. Сергій, бачучи її пригноблену тихість, подумав, що вона скорилася нещасливій долі, прийняла новину, що впала на неї, безмовно, з тверезою лагідністю своєї дивної вдачі, і тільки старається примиритися з неминучістю того, що має статись. Він був задоволений з розсудливої

покірливості Насті, з того, що так легко й просто кінчилася ця непотрібна любовна історія. Увечорі, чистячи ваксою на завтрашнє свято чоботи, вже як завжди висвистував і, мов нічого не сталося, безжурно наспівував:

В кичевані я сижу —
Чум - ча - ра, чу - ра - ра
І в окошечко гляжу
Ку - ку!

Вранці він постригся, поголився, ще більше набрав молодецького, сміливого, очайдушного вигляду — і від того ще глухіше забилося Настинє серце, падаючи кудись в морок, в яму, в провалля. Увечорі відбулися заручини. Другого дня Сергій записався з Марусею в загсі, а в неділю мало бути вінчання в церкві.

І цілий той тиждень Настя почувала себе неживою, розчавленою, пропащою. Як у тумані, вона виходила в город, щоб опам'ятатися, очутитися, зрозуміти, що їй діяти. Але все було проти неї, життя з невпинною байдужістю йшло мимо. Під грушкою від падалиці солодко пахло мусуванням. За кропивою, в клуні сусіда Кудрі, поволі й тяжко молотили ціпом, кругом по різних дворах з зачіпливою безжурністю випробовували свої голоси молоді півники, в яскравій зелені картоплиння гострими полум'яниками горіли великі квіти кабака, звідкись з-за ріки з нової будівлі ледві чути долітало розмірене гудіння пилки, що різала колоди, і соковитий по дереву стукіт сокир.

В хаті ладналися до весілля. Старий купив відро горілки, приніс з кооперативу білої муки, клопотався з музиками. Настя пекла пироги, і все їй здавалося страшним, неймовірним, ніби вона лагодилася до своїх власних похоронів. Але ще жевріла боязка надія, що щось станеться, сподіється якесь чудо, — і весілля не буде. Згадалася казка, як одного разу в самий останній момент, коли молодий і молода стояли вже перед поставцем, з них раптом зниклися вінці, злетіли до самої бані і стали там в недосяжній височині, а нарід, що виповняв церков, в страху розвів у різні боки тих, кого вінчали. Ця безумна надія давала змогу рухатися, робити, розмовляти, жити. Навіть у неділю рано, коли Семениха, дбайливо показуючи, вчила, як треба постелити в коморі постіль для молодих, навіть в той момент, коли Сергій на випрошеній в технікумі ресорній бричці поїхав до шлюбу, а наївна стара звеліла набрати в глиняні миски пшениці та ячменю, щоб зустріти молодих старовинним „щастям“ плодючості й багатства, — навіть тоді ще розпалені думки Насті чіплялися за кожну нову хвилину, як за можливість порятунку. Яка чорна й зловісна була ця година чекання! Десь там, на горі, в церкві, перед одчиненими царськими вратами, серед великого натовпу чинився над нею суд, падали свічі, співав різноголосий, сквапливий з цікавості хор, читали євангеліє — вона майже відчутно бачила грубі аркуші цієї великої, обковані сріблом книги, — і їй здавалося, що це читали присуд про її загибіль.

Аж ось зателенькали балабончики на весільних конях, з шиком підлетіла до подвір'я ресорна бричка, а за нею в гримоті, в стукоті, в хмарах пилу пригналися поїжджани, — і Сергій за руку ввів до хати ошатну, в білій фаті, з віночком жемчужних парафінових квітів у волосся, веселу Марусю. Під ноги молодим бризнули з рук матери щедрі жмені пшениці і ячменю, музики вдарили в небо хвацьким маршем. Почався гомінкий, багатоголосий, щасливий бенкет.

І серед метушні, серед біганини, серед урочистої піднесеної суєти вигуків, привітань, криків Настя вибігла на город, з города через толоку в поле — і мимо села, мимо німої величи графського саду — неоглядки, в нестямі, в жалі і розпачі побігла, сама не знаючи куди.

Серед ночі Настя прибігла до матери на хутір, в Шамраї. Мати злякалася, почувши за дверима несподіваний Настин голос, питалася, що сподіялося, відправили, чи що інше сталося, — біда, чи, може, слабість.

— Утекла... — порожньо сказала Настя.

— Може, скривдив хто?

— Не чіпайте мене. Спіть!

— Та ти не тайся...

— Дайте спокій, мамо, кажу вам.

Настя лягла на ослін, горілиць, з розкритими в темряву очима. В низькій хаті пахло пустою, прокислою долівкою, безнадійними задавленими злиднями. Як розжарене з печі вугілля, Настю пекла думка, що от зараз, в цій хвили, там, в Сутисках, молоді встали з-за столу і серед дівочих пісень, серед голосного гудіння підпилих музик ідуть у комору, на постіль, яку їм приготувала своїми руками Настя... Ніч була болісна, невимовно глуха, груди душилися від безнадійності, від кривди і понивали від такого тягару, ніби їх причадили величезними жорнами.

Другого дня Настя встала пізно, слаба, млява, спустошена. Вона вийшла на город, сіла на траву, безвладно спустивши неслухняні руки. Кругом була пустка, дике убожество. Город густо поріс високим бур'яном, непролазною гушавиною щир, реп'яхів. Розігрітий сонцем тягучо-солодкий запах малинових головок будяка, нудка пріснота лободи, тепла гіркість полину, скрадний злий дух кропиви — все це повіяло могильною безповоротністю, ніби вона після смерті неживими очима побачила ті місця, де колись виросла. Уткнувшись у траву, Настя глухо заплакала і плакала доти, поки тупе зіп'єніння поняло розбите, обважніле тіло.

Жити на хуторі було трудно й нудно. Цілий хутір Шамраї складався з восьми дворів, порозкиданих далеко один від одного. Поки була суха погода, мати ходила жєбрати по сусідніх селах, і Настя залишалася сама одна. Але в-осени стало ще глухіше й самотніше. Осінь віяла муттю, мокрими туманами, лютими вітрами, холодом.

По цілих днях без просвітку йшли дрібні колькі дощі, дороги розлізлися липким, глинястим болотом. Іноді ночами, серед студеної вітрової п'тьми, Настя бачила уві сні Сергія. Він був такий самий гострий, сміливий, вимогливий на пестоші, але Настя чомусь не пам'ятала його одружіння й оддавалася радісно, як женихові. Вона бачила над собою нескінченну рожеву білість розквітлх яблунь і рідну, непокірну голову Сергія. Прокидатися після цих снів було завжди страшно й порожньо; очі заходили сльозами й хотілося з розпачу кричати й заводити в голос.

Тисячний раз перебираючи в пам'яті всі дні від весни, від того зеленасто-тривожного березневого вечора, коли, іздригнувшись, вона вперше побачила хижі рудяві очі, старанно відновляючи всі розмови, слова і вчинки, Настя намагалася знайти свою помилку, зрозуміти, чому вона не змогла втримати коло себе Сергія. І серед поплутаних уривків всіляких спогадів болісною скалкою впивалася, гостро й дошкульно, зустріч коло плоту, коли він тримав Марусю за руки: — „Треба було б тоді все за жарт узяти“... — докоряла собі Настя, гризучись тим, що цього вже не поправити. Але потім раптом думала: — „Та ні, пусте. Це багатство Марушине мені світ зав'язало... Коли б я те мала, що вона, він би мене повік не покинув...“

Зима надійшла льодовою люттю, хвисткими скиглявими віхолами. Хата промерзла наскрізь, тугі замети порозлягалися кругом Шамраїв холодною білою пустелею, в степу по ночах вили вовки. І глупими зимовими ночами, слухаючи, як свище й шипить темний вітер, Настя зрозуміла,

як роковано й гірко полюбила вона Сергія. Навіть те страшне, що розповідали про нього, ніби він був кат, ніби немало перевишав людей — на деревах, на телеграфних, на фонарних стовпах — навіть і це не ослабляло й не зменшало її кохання до нього. Розповіданий жах не пам'ятався, на нім не хотілося затримуватися, він потону в минулому, як сон, — та хто й знає, чи був коли-небудь справді... Ніколи перше не думала Настя, що може з таким безтямним сліпим болем прив'язатися до людини, кохання їй здавалося чимось радісним, святочно-легким, світлим, — але тепер з подивом бачила, скільки незбагненого темного вогню, скільки несамовитої і безнадійної відданості може бути в серці.

Цілу зиму Настя нічого не чула ні про Сергія, ні про Марусю, з Шамраїв до Сутисок ніхто не ходив і не їздив, — базар був у Юзвині, так верстов п'ять від хуторів, — з Сутисок теж ніхто не заїздив. Ця невідомість і відірваність від села иноді якось чудно робила Сергія ближчим, а Марусю майже неіснуючою, далекою, химерною. Але минали хвилини отупілого заспокоєння, — і знов Настя почувала себе одуреною, кинutoю, забутою.

Туга за Сергієм стала нестерпна, коли заголубіла весна, зашуміли в степу по ярах прибутні води, сліпучо заблискотіло на сонці болото і з півдня високими вольними ключами полетіли дикі гуси.

В вербну суботу коло перегнаних жердяних воріт Настиної хати спинився тарантас. Ситий сивий кінь весь був у болоті, підв'язаний хвіст йому метався, як чорне мокре помело, тарантас був весь заліплений болотом.

— Слухай-но, дівко, в вас продажної телиці часом нема? — загугнявив їздець, натягаючи віжки і жартівливо усміхаючись Насті просто в очі.

Ледві глянувши на нього, Настя гидливо здригнулася і зщулилася: це був юзвинський баришівник Ганчар, що торгував худобою на цілу округу, дико спотворений поганою недугою. На відгодованому червоному обличчі його замість носа була западина, а над золотистими вусами, коло краю западини, зяяли дві широкі наскрізні ніздрі, і голос ішов через ці чорні неймовірні ніздрі.

— Нема, нема. Яка телиця?.. — злякалася Настя.

— А ти пошукай, подумай. Може, найдеться?

І знов усміхнувся п'яними зеленими очима. Настя бачила його колись в-осени, після Покрова, коли він проїжджав по хуторах, — і тоді ще очі його допитливо зупинялися на ній, займаючись гострими пожадливиими іскрами.

— Чого ж шукати, коли нема?

— Та ти не гордуй, побалакай зо мною.

— Ні про що балакати.

— Чому ні про що? Не вдавай з себе черниці, голубонько. Я вашу дівочу породу знаю: всі ви на скоромному маслі замісяні...

Настя повернулася і хутко пішла до хати.

— Хочеш, тебе візьму!.. — прогугнявив їй услід Ганчар, викидаючи на підніжок тарантаса праву ногу. — Ти не гнівайся, не вередуй, я справді, по закону.

Настя гупнула дверима й зачинила їх з середини на клямку. З віконця їй було видно, як Ганчар важко зліз з тарантасу, сильно одкинув ворота і, похитуючись, уперто попрямував до хати. Вона навіть чула хлюпання болота під його важкими чобітьми і шелестіння каляного брезентового плаща. У неї перехопило дух. Кругом не було ні душі, і ніякого крику ніхто не почує навіть на найближчому хуторі.

Двері під натиском Ганчара сильно стукнули й подалися в середину.

— Одчини, дівко, дай слово договорити, — гугнявив знадвору страшний гнилий голос.

— Я тебе сокирою по голові договорю!.. — дзвінко скрикнула Настя.

Але ніякої сокири в неї не було. Гарячково метнувшись по хаті, вона знайшла тільки короткий дубовий кругляк, що залишився від останнього палення в печі.

— Відчини, дурна, — навалився Ганчар на двері.

Клямка погнулася, залізний скобель, що тримав клямку, почав вилізати з одвірка. Вся тремтячи, замахнувшись кругляком, Настя підскочила до самої дверної щілини.

— Тільки піткнись!.. Піткнись, попробуй!.. Тут тобі й зроблю кінець! — з одвагою розпачу кричала вона.

Голосно сопучи, Ганчар топкався й шарудів коло порога.

— Ну, дивися, жалувати будеш... — плюнув він нарешті.

І його чоботи знов почалапали по болоті, віддаляючись до воріт.

Він невдоволено ввалився в тарантас і з п'яною сліпою злістю ударив віжками по коневі. Коли його крута спина зникла в долині, Настя полегчено одчинила двері. Серце в грудях стукало лункими частинами ударамі і коли б не сонце, не весняний блиск, не приглушений срібний клекіт диких гусей у небі, вона довго не могла б забути провалених безглузвих ніздрів на п'яному червоному обличчі баришівника.

В неділі опівдні зайшла до Насті у двір бродяча циганка. Була вона темно-рудява, як достиглий каштан з матовим блиском. Її чорне волосся висмикувалося з-під хустки вільними нечесаними пасмами, поділ довгої спідниці в рясних закладках і бганках був вимашений весняним болотом, маслисто-карі очі безжурно світилися кочовими огнищами й димом.

— Дай погадаю, красовице, щастя скажу!

— Нема в мене щастя, — сухо відмахнулася Настя.

— Чому нема? Дай ручку, дай подивлюсь. Дай, кохана!

Щось невиразно заворушилося в Насті. Одну мить вагавшись, вона з затаєним питанням глянула в темні степові очі. Циганка усміхнулася їй сліпучими лукавими зубами, — і Настя простягла руку.

Циганка розправила вузьку, побілілу через зиму Настину долоню, пильно подивилася на поплутані лінії — і з шанобливим подивом підняла очі.

— Великий щастя, красовице! Трудний щастя. Позолоти ручку, — все скажу.

— Та нема в мене нічого.

— Позолоти, не скупуй! Позолоти, серце. Знатимеш щастя, мені спасибі скажеш.

Настя увійшла до хати, дістала останній з божничка п'ятак, що залишився від зарібку в Сутисках, і винесла циганці.

— Ото й усе. Більше ні копійки в цілій хаті немає.

Циганка летючими помахами тонких темних рук поправила смольові патли свого волосся, блиснула срібними кульчиками і, дивлячись на Настину долоню, почала говорити таємничо й улесливо, як чарівниця, що бачить укриті сліди долі:

— Є в тебе сокіл на серці, одчайдушна людина. Очима дивиться на чорний сестро, а кохання його йде до тебе. Чуєш?.. Лягла між тебе і його зла птаха, верста за верстою женеться, зловити не може: живе він недалеко-близько, от рукою дістати б, а дороги немає. Слухай, красовице, вірне слово, підожди, не перепиняй... Зім'ялося серце твоє аж по самий корінь. Зім'ята квітка в полі сохне, а щастя її летить мимо. Не жди, не покидай сокіл свій, не отдавай чорний сестро. Він тужить за тобою.

— А як та „чорна сестра“ — та жінка йому? — боязко впилася Настя в незрозумілі циганські зіниці.

Циганка знов одкинула дику смолу свого волосся і зашепотіла до-відніше їй палкіше.

— Вір мені, правду скажу, коли серце живий, коли душа кипить, сестро нема, нареченої нема, жінки нема,—одно кохання є. Розумієш?.. Слухай правду. Тільки правду скажу! Інший сліпий, не бачить, моє око все знає. Жде тебе щастя такий, якого ти бажаєш. Рідко такий щастя, золотий щастя, на тисячу чоловіка—один. Жити будеш сімдесят год і три. Жодна слабість тебе не рушить,—ні уроків, ні лихого слова не бійся. За п'ять літ буде в лісі трапунок: смерть близько пройде. Нічого не думай,—мимо пролетить. Твого віку—сімдесят год і три. Чуєш?..

На білих зубах скипали загадкові, приглушено палкі, віщі слова, над похолоділою від хвилювання долонею звисали синяві воронячі патли, з-під яскравого шалю теліпалися великі півмісяці срібних кульчиків... Ставши віддих, Настя жадібно ловила кожне слово. Але ні відсутність слабостей, ні довгий вік, ні смерть, що пролетить мимо, не цікавили її. Їй здавалося незрозуміло вгаданим, що „сокіл“—це Сергій, „чорна сестра“—Маруся. Але коли так, коли циганчині очі правдиво могли побачити на долоні минуле й теперішнє, значить перед нею непомильно розкриті й майбутнє. І вона повірила проріканню, повірила, що мусить сподіятися щось незвичайне, виключне, після чого почнеться щастя, таке, якого ніхто не має. Цупко стиснувши кулак, циганка пішла до далеких хуторських хатів, метляючи по болоті своєю збираною спідницею і розмаяним по плечах рябим довгим шалем. Близкотіло сонце, віяв синій хвилюючий вітер, високо в небі кришталево дзвеніли журавлі.

І Настя поклала, як тільки підосхне, піти в Сутиски.

VI

Але вранці, як перше ствердження дивно правдивого гадання, постукав до вікна верховедь. Настя виглянула—і крізь тьману пробзелень скла пізнала Мартина Кудрю з Сутисок, сусіда Бурчаків.

— Нігде не служиш?—спитався він.

— Ще ні.

— Семениха переказувала, щоб до них ішла.

Настя спякнула, знестямившись од несподіванки.

— А Сергієва жінка хіба не робітниця?

— Чому не робітниця? Жінка, як жінка. Тільки вона з неділі назад з Сергієм до батька пішла. Старі тепер знов самі.

— До батька? З Сергієм?—здивувалася Настя.

Мартин з хитрою усмішкою повів вусами:

— Не вона пішла, Сергій забрав. Хоче видно, пасіку тестьову до рук прибрати.

В Насті вихором майнуло в голові: „От вона, доля. Знов жити будемо разом... Правду нагадала циганка. Він же знає, що мене назад кличуть“... І таким легким, величезним здався день, так незвичайно було дивитися у слід Мартинові Кудрі, що з хуторів Косою Балкою повернув до Юзвина.

Настя й погоди не ждала, хутко зібралася і по болоті, по непросохлих полях пішла в Сутиски.

Семениха і старий Бурчак зраділи їй, як дочці. Настя обвела поглядом хату і з півсвідомою приємністю завважила, що за той час, поки господарила Маруся, не стало колишньої чепурости й охайности. Вона одразу прибрала в хаті і порозставляла речі своїм давнім ладом.

Через день вона побачила Марусю. Та прийшла за якимось квітчастим килимком, забутим під ліжком у світлиці, і Настя майже не пізнала її. Лице Марусі схудло, стало зеленьо-жовте, а веселі звичайно очі, насторожено й зморено стемнівши, дивилися з недовірливим побоюванням. І те, що вона споганіла, знов сповнило Настю радістю й надією.

— Жити будеш?.. — думаючи про щось інше, спиталася на порозі Маруся.

— Буду, — тихо, але непохитно відказала Настя, не так на слова, як на невимовлені думки Марусі.

— Ну, гляди!.. — змряла її Маруся. Темні очі злякано перебігли по Насті, оцінюючи її, як супротивницю, жорстоко поширилися, завмерли.

Настя покійно усміхнулася:

— Що ж, Марусю... Від долі не втечеш.

— А ти знаєш, яка в тебе доля?

— Може й знаю...

— Гляди, не помилися.

— Не помилися ти, Марусю. За мене не турбуйся. Моя доля в мені, а твоя — в вулях.

Маруся повернулася, щось хотіла сказати ще, але понуро нахмурилася й пішла додому.

Зустрічі з Сергієм Настя чекала нетерпляче й неспокійно. Вона старалася уявити, як це буде, де, що він скаже, як подивиться. Гарячий літ цих мрій не залишав її ні на хвилину, серце потай стискалося й падало. Вона жила в густому чаду своїх сподівань, і, чим довше вони не здійснювались, тим більше напруження й хвилювання було в думках.

Побачила Настя Сергія цілком несподівано. Брала з криниці воду, — криниця стояла посеред вулиці, через два двори, — витягла коновку, поставила на край цямрини, нахилилася, щоб посунути відро — і раптом почула голос, який, здається, пізнала б і через двадцять років:

— А-а, утікачка?... Добри-день!

Коновка мало не зсунулася з мокрого почорнілого пруга, рідким сріблом переплеснулася вода в криницю і на ноги Насті, — коновка затремтіла в слабкій, збентеженій руці.

— Ти які це загадки моїй Марусі загадуєш? — спитався Сергій і з веселою глузливістю підморгнув пустотливими, зухвалими очима.

— Нехай подумає...

— Ні, ти її не чіпай. Жіночка вона молода.

— Медова...

— А ти відки знаєш?

— А що ж: на меду виросла. Недурно мене проміняв. Адже ж я окрім сухої житньої шкірки нічого не бачила. Житня медовій не рівня.

Сергій короткими, злодійськими поворотами голови озирнувся кругом себе і близько став коло Насті.

— Я тебе досі забути не можу, — сказав глухо, і дикий вогонь зайнявся в голосі.

— Покинь дурниці балакати.

— Настю...

— Ну?

— Приходь сьогодні в сад, на горбочок.

Нижні Настині губи ворухнулися недовірливим усміхом і гіркістю.

— А Маруся?

— Кажу, приходь!

Настя гучно перелляла воду з коновки, брязнула залізною дужкою і, гнучко вигойдуючись, пішла з повним відром до хати.

— Це що таке? — суворо підняв голову Сергій.

Через плече на нього подивились недосвідчені в лукавстві ясно-сірі очі, зачіпливі, як у підлітка.

— Вохко ще. Почекай, просохне.

VII

Почуття якогось незвичайного піднесення не покидало Настю весь час. Вона виразно бачила, як палко загорівся Сергій, коли зустрівся з нею, яке неглибоке його прив'язання до Марусі, яким бурхливим, хижим натиском обважніли його очі. І знов їй згадалася циганка, гадання, темні хвилюючі слова про сокола й чорну сестру. Еге ж, мабуть, воно справді так: Сергій любить її дужче як Марусю. Треба тільки зміцнити це почуття, розпалити, розпломенити, щоб прив'язання до Марусі зникло, щоб туга за нею, за Настею, стала нестерпна.

І що далі, то чим раз відчутніше й ясніше перевірялася Настя свого успіху. Багато їй розкрилося, чого раніше вона не помічала, оддаючись своєму невтримному почуванню. В неї з'явилася спостережливість, зіркість, здібність поглянути на себе ніби збоку — і вона зрозуміла тепер, що Сергія приваблює її легка поривність, несмілива, соромлива краса і та покірна свіжість, що нема в Марусі. Зустрічі з нею п'янили його, ненавмисні доторкання її рук або пліч кидали його в огненний неспокій, він хмілів у неї на очах, моментально, безумно — і чим раз менше боявся що їх можуть побачити люди.

І хутко по селу пішли різні поговори й плітки.

— Ідної баби йому мало, гладкому чортові, — до двох береться.

— Він і третю приволочить, не чуєшся!

— Навчився турецької поведінки. Як султан, обкладається.

— А чого гави ловити, коли дурні знаходяться?

Вдова Васи́ха з Курязького кутка, клопотуха й цокотуха на всі Сутиски, Жива Газета, як її назвали за довгий язик селяни, таємничо спинала раз Марусю:

— Погано ти дивишся за своїм чоловіком, молодице, — похитала вона головою. — Ой, коли б плакати не довелося!.. Та хіба таким жеребцям можна волю давати?.. Ти знаєш, хто нову сукню Насті купив?

І їдким, глузливо-співчутливим шепотом загула на вухо про розмови, що ходили по селу.

Марусині ямки на лицях погасли, стерлися, затяглися моментально блідістю.

— Не брешіть!.. — спробувала вона вдати, що не вірить

— Я? Я брешу?.. — вже одверто засміялася Васи́ха. — А хочеш, поведу тебе на гаряче діло? Хочеш?..

Вдома Маруся плакала цілий вечір, ревним, лютим голосом докоряла Сергієві, називала кількими, образливими словами, а Сергій, гупнувши дверима, як хмара, вийшов на двір, щоб не чути скандалу й не бачити запеклих сліз.

— Ти ці штуки покинь! Чуєш? — похмуро вступився Марусин батько.

В старого наїжились густі сиві брови, суворе стало лице. Сергій тяжко глянув на нього й одвернувся.

— Живеш замість сина... Знаєш, що все це до останньої трісочки Марусине, — повів старий рукою на хату, на господарство, на пасіку в саду.

— А що я поганого роблю?.. — зухвало відгризнувся Сергій. — Мало чого собаки набрешуть!..

— На те й кажу, щоб не робив. Не подобається тобі Маруся, другу знайшов, — іди собі. Іди зразу, без паскудної тяганини. Розлуку тепер

легесенько взяти. На мотузці тебе не тримаємо. А неславити її та на сміх виводити,—цього я не дам. При моїх достатках я собі другого зятя знайду.

Ніч Сергій переспав у клуні, сам один. І коли другого дня, ідучи в поле, зустрів Настю за радгоспівською левадою, з оберемком трави за плечима, задер голову, ніби й не помітив.

— На кого це розгнівався так? — усміхнулася йому Настя.

— Не чіпляйся! Бачиш, день? — грубо урвав їй мову Сергій.

Настя здивовано спинилася:

— Ну то що?

— Значить, відчепися й не лізь!

Він сердито стиснув щелепи і, витягнувши шию, роздратовано одрізав:

— Мені через тебе життя нема! Розумієш? Вступися ладом, бо я Марусі не покину.

Вражена цим гострим тоном, Настя оніміло затихла. Перед нею було лихе, неприязне лице, неприступні, зовсім чужі, налиті кров'ю очі. І з безсилим подивом вона сказала те, що несподівано подумала:

— Хто тебе вкусив, що ти на мене накидаєшся? Невже Маруся?..

— А хоч би й так! Маруся мені жінка. А ти хто?

Настя спустила з пліч на землю траву. Очі її сповнилися болем.

— Зо мною ти жив більше, як з Марусею. Скоріше я твоя жінка, як вона...

— От як!..

— А ти не знав?

— Це не доказ.

Губи Насті скривилися від гіркої образи.

— Не в суд же мені подавати для доказу...

— Що? В суд?.. В суд, ти сказала!.. — раптом розлютувавшись, накинувся Сергій.

— Та в суді хутче признають.

— Спробуй, спробуй, подай!

Він зсунув на потилицю кашкет і подивився нещадно — мутно, погрозово.

Після цього вибуху Сергій став всіляко уникати і оминати Настю. Але часом на нього налітали бурхливі нерозважливі пориви, він не мав сили здолати себе, щось огнем заливало його свідомість, — він ішов до своїх старих в якій-небудь несправжній, непотрібній, вигаданій справі, і, вигодивши годину, м'яв, стискав Настю, вів її в клуню, або в сад.

І завжди потім, після нападу пристрасти, були гіркі, роздратовані розмови, від яких важко й болізно заходили слізьми Настині очі.

— Спалила б я все Марушине багатство! Попалила б вогнем до щенту... — сказала вона раз в розпачу.

Було це в графському саду, вітряної ночі, яблуні густо шуміли від південного вітру, над садом летіли купами пухкі, чорні хмари.

В темряві Сергій раптом відсахнувся.

— Ну, ти... знаєш!.. Не заговорюйся!.. Бо...

— Бо що? От візьму й сплю!

— Та за такі слова...

— Однаково мені.

Настя безодголосно заплакала. Тіло її болісно здригалось від ридань, яких вона не могла стримати. Сергій встав, стріпав сорочку і звернувся з раптовою ненавистю, ніби батоном, хвистко розмахнувся:

— Ти ці дурниці з голови викинь! А то розчавлю тебе, як змію.

Він великими кроками пішов до обочі, і хутко загубився, зник у вітровому гомоні яблунь.

Настя довго сиділа, обнявши руками коліна. Серце її горіло, переповнюючись нестерпною гіркістю, горло стискалося, невпинні сльози їдко палили щоки. Потім вона поволі підвелася й пішла, нічого не бачучи і не пізнаючи кругом. Земля порожньо спускалася їй під ногами, сад гучно шумів чорним нічним вітром, б'ючи в лице розгойданими вітами.

Ця розмова лягла зловісною межею в її стосунках до Сергія. Сергій почав дивитися непримиренними, німими очима, зустрічаючись, зсував брови й відвертався. В кожному його русі виявлялася жорстокість, мстивість, ворожнеча. Настя, як завжди, тихо віталася з ним — покірним своїм світлим голосом, але він не відповідав жодним словом, ніби не чув її і не бачив. Тільки разів зо два несподівано погляди його палко спинялися на Насті, — і вона здригалася від передчуття близьких пестошів, бо з досвіду розуміла, що визначають ці погляди. Але Сергій, ніби схаменувшись, понуро стискав зуби, — по щоках йому починали ворухитися вузли м'язів — і, роздуваючи ніздрі, твердо проходив мимо.

Він став надзвичайно дбайливий і уважний до Марусі, їздив з нею до Юзвина на ярмарок, катав її там на релях, купив шовковий малинового кольору шарфик, в неділю, на показ усім, одягний і поважний, держучи Марусю по-під руку, ішов до батька й матери в гості. Маруся ніжно пригорталася до нього, сяючи своєю законною перемогою. В хаті вони сиділи за столом в тісній й дружній близькості, як належить молодим, і, подаючи обід, Настя мусіла слугувати їм. Вона не могла підвести на Марусю очей, а Маруся задоволено усміхалася, — це Настя чула по її голосу.

— Споважнів хлопець, говорили баби-осудниці, сидячи на колодах, або визираючи з-поза плотів, коли Сергій з Марусею верталися назад. І навіть Марусин батько, чуючи ці розмови, з надією думав:

— Хто його знає... Ніби й справді перегоріли дурощі.

— Її щастя, що на м'яку напала, — войовито метушилася коло Марусиних товаришок Васи́ха. — Щоб так на мене, то я б тій Насті-розлучниці давно смерть заподіяла, або очі її погані випалила-видерла чисто. Хай сидить на мості сліпачкою. А я б ще й мимо пройшла, та копійку в чашку їй кинула: знай, падлюко, як чужих чоловіків одбивати!

Настя темніла, замикалася в себе, в свої самотні думи, як монашка. Коли Сергій і Маруся йшли разом вулицею — він у високих хромових чоботях, а Маруся в синій шерстяній спідниці й червоній шовковій кофточці з жовтими кораллями на грудях, — і народ бачив цю дуже молоду пару, — в очах Насті пролітали димчасті, каламутні плями, вона не могла знайти собі місця. Вона схудла, занепала, стала сухіша, лякливіша, тоньша, ніби згорала на повільному вогні укритої невігойної недуги. Прийшли знов важкі безсонні ночі, часто з вечора до світанку вона не могла зімкнути очей. Думки її були поплутані й гарячкові, вона не знала, що їй діяти, як жити.

Її туга, розгубленість і тривога стали видні усім.

— В одставці, дівонько?.. — сміялися сутиські хлопці і один перед другим вправлялися в усіляких гризьких жартах і натяках.

— Чуеш, Настю, погуляємо в яру? — підморгнув їй раз рябий Гуранда, пастух.

— Гулай, коли хочеш. Хто тобі бороне?..

— А ти прийдеш?

Настя, спанхнувши, гнівно блиснула на нього очима. Сірі тихі зіниці її стали сухі й жорсткі аж білі, як сталь в розломі.

— Я тобі прийду!

— Та чого!.. — ехидним бруднозубим смішком затрусився Гуранда. — Адже ж надпочата. Задаватися нема чого!

Щось дико опалило Настю, ніби головешкою вдарило по обличчю. Вона кинулася до хати і в нестямі спинилася коло чола печі, не знаючи, куди подітися від свого неблаганного сирітства й беззахисності.

В неділю перед Петровим днем прийшла з хутора мати. Вигляд у неї був ніяковий, непевний, майже винуватий. Вона довго сиділа на краєчку ослона, коло самих дверей, починала заплутані непотрібні розмови про якісь дурниці. А коли Настя впоралася з роботою, покликала її на подвір'я і розпливчастим благальним голосом зашепотіла:

— А до мене в середу той... Ганчар заїздив...

и,

— Безносий?

Мати мовчки ніяково кивнула головою.

вір.

— Чого йому треба?

Але

— Та він все за тебе говорить... Дуже ти йому сподобалася. Ка, — і жениться хоче...

ність,

— Хай він за три верстви мене обминає! — розгнівалася раптом Настя. — Я не здуріла, щоб за гнилого йти.

— Він каже, хвороба тая вже одчепилася. Кінчилася...

— А ніс де?

Мати швидко заморгала віями, смикаючи тремтячими пальцями пообдирані кінці старої вицвілої хустки.

— А бо-га-тий... — зідхнула вона заздро і з надією.

— Нехай завалиться з багатством своїм!

— Значить, знов бідувати?... Я... я вже не можу... доню!

Мати винувато взялась за гребінь тину, її стареча, вузлувата, вся в грубих жилах рука, здригаючись, відколупувала з осинової тинини почорнілу порохняву кору. Вона мовчала, не можучи знайти слова, і здавалася підлеглою Насті.

— Ну, як же?... — ніяково ворухнулися в чеканню безкровні губи. — Може що й надумаєш? Хай він підожде трохи... Га?

— Чого?

— Ну... Я не знаю... Може...

— Нічого для нього не буде! Розумієш?... Хай він не жде і не сміє навіть говорити за це, — палко й твердо змовила Настя, і ніколи ще її тихий голос не брнів такою огняною упертістю. — Як тобі не соромно!...

Обличчя Насті зайнялося бистрими плямами тривоги, образи, розпачу. Сльози моментально бризнули з очей, вона побігла за хату, до вишень, щоб сховатися куди-небудь від свого горя.

Мати, вагаючись, постояла на місці, розгублено тупкаючись... Вона не сказала Насті, що взяла в Ганчара пуд муки і обіцяла йому, що Настя погодиться, надіючись умовити й ублагати її неодмінно. Повільними, неспівними кроками вона подалась теж до вишень.

— Іди собі! Іди!... — злісно закричала до неї Настя. — Продала мене? Чортиця!...

Стара зупинилася, приголомшено моргаючи поморщеними в'ялими повіками, потім повернулася і, як тіль, пішла. Не заходячи до хати, вона через перелаз вийшла на город, а відти на вузьку польову дорогу — і згорблено попленталася до Шамраїв.

VIII

Цього останнього свого дня, після глухих сліз, Настя несподівано зазнала щастя й надії, як колись давніше, коли її кохання щойно починалося. Вона сиділа на призьбі, стараючись зібрати до купи свої

пригноблені думки, намагаючись знайти в яким-небудь вирішенню рятунок для життя, що заплуталося в такий тугий безвихідний вузол. Раптом за-
рипіли ворота, вона підняла голову—й побачила Сергія.

— Старі вдома?—спитав він похмуро.

— Спочивають.

— Ти чого така зарюмана?

Настя глянула йому в хижі рудяві очі й опустила голову.

— Так...

— Та чого так? Подивися в люстро: ніби цілий тиждень без пе-
світлестану ревіла.

бачи — Тут хоч хто зареве...

Насті І, хвилюючись, з болем і жалощами до самої себе, розказала про
розум, що приходила мати і про сватання Ганчаря.

нуро с Сергій весь час дивився на неї спід лоба, якимось ніби збоку, очі
і, розд, неспокійно й незрозуміло бігали.

В. — Так і одмовилась од багатого?—спитав він з недобрим усмі-
до м.

— Як за такого йти, я краще втоплюся.

— На тобі!

— А що ж? Ти мене покинув... Мати не жалує... Хлопці через
тебе чіпляються й сміються... А я...

Настя опустила голову до землі й ледве чути вимовила:

— Люблю тебе так, що мені самій навіть страшно...

Сергій прижмутив очі, ніби моментально щось зважив і зміркував:

— Ах ти, бідолаха! Чудашка... Ну, хіба так можна?

Потім по-хазяйськи владно поклав їй на плече руку:

— Хочеш мене послухати? Іди сюди!

Серце Насті завмерло. Невже він знов буде з нею? Невже не буде
більше цих жакливих вовчих поглядів, непримиренности, відчуження?...
Вона поривчасто встала й услід за Сергієм пішла під повітку. Там він,
як колись, гаряче взяв її нижче пліч за руки.

— Не думай нічого. Почекай. Все добре буде.

— Що ж буде? Сергієчку...—омліла вона від несподіваної
радості.

— Вичекай. Побачиш.

— Гірко мені.

— Хутко нічого не робиться. Потерпи ще трошки.

Він обняв її і з важкою, вимогливою силою пригорнув до себе.
Змучена образами, гризотою, занедбанням, Настя раптом трепетно
припала до нього. Їй здалося, що все страшне зникне, як нічний сон,
що напереді в неї тільки гарне, і жодної тьми, жодного смутку більше
не буде.

— Увечері приходь на наше місце. Поговоримо. Може й поряди-
мося за щось.

Струснув поплутаними кучерями, по циганськи оглянувся, блиснувши
рівною смужкою білих дрібних зубів, і діловою ходою попрямував у хату
до старих.

IX

Весь той день здався Насті незвичайним. З загибели, з жаху, з
безпорадности вона раптом знов піднялася наверх, на сонце, до радості.
Дерева, хата, город, село—все стало милим, рідним, потрібним, не-
вимовно близьким. Вона побігла на Буг, скупалася, два рази легко пе-
репливла холодну широчінь ріки, передяглася у все лучче, що мала,—
і ждала вечора, як великого і незазнаного ще свята, яке одразу й на-

завжди змінить її життя. Тільки на одну коротку мить — ніби перед нею щось розкрилося, чого вона перше не могла зауважити, — Насті стало страшно. Розчесавшись густим гребенем на рівний проділь, вона заплітала перед люстерком косу, і раптом щось майнуло, пролетіло по тьмяній поверхні старого скла. В своїх очах, в повороті голови вона побачила тривогу, недовір'я і ще щось, невимовне, від чого аж терпко заболіло, так незрозумілим холодом опекло їй груди. Але ця гостра тривога зараз таки зникла, і через мить Настя вже ніяк не могла зрозуміти її причини, як іноді вранці не годна була згадати сну, що снився їй уночі.

Вона взяла ночви, швидко розчинила на завтра тісто, насіяла муки, кінчила всю хатню роботу і ждала, коли старі полягають спати.

Ніч була тиха, темна. Далеко на селі чути було невиразний говір. За говором неголосними веселими переборами співала гармонія. Але вона часто погасала, уривалася, ніби жартувала, зачіпала когось, — і тоді примарно дзвенів безжурний дівочий сміх. І на цю безжурність, на цю легкість Настя, сама не розуміючи чого, позаздрила.

Трава в графському саду сухо шаруділа під ногами, яблуні ледве помітно білілися коротким міцними стовбурами. Цвіркотали нічні цвіркуни, віяло м'якою, густою після денної спеки прохолодою. Знизу, з - під берега доходив журкотливий плюскіт річки, що проти саду, від каміння, повертала до села.

Після купання Настя відчувала своє тіло міцним, тугим, пругким. Вона знайшла заповітне місце, де було стільки пам'ятних побачень з Сергієм, де пролетіло стільки незвичайних то полум'яних, то гірких ночей. Прихилившись до дерева, вона мимохіть пригадала все, що сталося з весни торішнього року. Ці спогади стали перед нею якось одразу, в напівпрозорій імлі, як туманний привид, що не дається схопити.

Розітнувся короткий притаений свист. На відповідь йому Настя тихо кашлянула. І зараз таки з - за далеких стовбурів показалася темна постать Сергієва. В правій руці він ніс уздечку.

— По коней? — зраділа з його хитрощів Настя, і її тихий голос раптом блиснув веселим лукавством.

— Еге ж... По коней, — неясно відказав Сергій, ховаючи вуздечку за спину, ніби не хотів, щоб Настя її побачила.

Вони сіли на траву.

— Ніхто не подумає, що до мене пішов?

— А чорт їх бери, хай думають!

Настя віддано обняла дужу, міцну шию.

— Як я змучилася!.. Сергієчку... Мені так погано, так тяжко!.. — поривчасто й ніжно пригорнулася вона обличчям до його широких грудей — і, як перше, по дитячому здивовано й радісно почула темне гудіння його крові.

Сергій, здавалося, був чимось стурбований, в нього не було звичайної певности.

— Чого ти такий сумний? Сергієчку... Знов розмова була з Марусею?

— Була... — видихнув Сергій і блукаючою рукою налапав, стиснув Настині груди.

— Забудь! Не треба... — зашепотіла Настя палко й песливо. Лице її закинулось назад, голова обважніла — Не смутися...

Вона сама хотіла забути, хотіла одійти від кривд, глузування, від недавньої безнадійности, сумнівів, розпачу, од усього, що її мучило останніми часами. Вона відчувала в собі п'яний приплив щастя і цим щастям хотіла сповнити Сергія. Їй так надзвичайно радісно було знов

відчувати на своїому тілі його тугі руки, його полум'яні, сліпі обійми і, лежачи на спині, невиразно бачити над собою крізь вогонь пристрасти суцільне склепіння з темного яблуневого гілля.

Х

Кривим, переверненим рогом зійшов пізній вузький місяць над яблунями, над темною горою берега. Сад в скупому місячному світлі став величезний. Густий спліт гілля здавався проти місяця чорним, нескінченним, як у казці. Ніч підійшла до ранку. Скрізь стояла глуха, безодголосна тиша.

Сергій втомлено лежав коло Насті. Вона обережно гладила, перебирала пальцями його густе поплутане волосся. Він, незадоволено відсуючись, одхилив її руку.

— Буде. Лиши. Додому час.

— Почекай ще! Не йди. Любий мій...

— Час...

— За Марусею заскучав?— докірливо спитала Настя.

— Ти Марусі не руш!— раптом рвучко підвівся Сергій на лікті і, як завжди після пестошів, раптом став брутальний і гострий. В голосі його почувалася роздратована злоба.

— Та чого ти гніваєшся? Я ж її не чіпаю...

— От і не зачеши більше! Дочіпалася!— сказав він погрозливо.

Настя, не розуміючи, підвелася також. Сергій дивився на неї злісно, вороже,— знов з тою незрозумілою нещадністю, яка ще сьогодні ввечері, бачилося, зникла назавжди.

— Сергієчку!..

— Надокучила мені ця тяганина.

— Ну, не гнівайся.

— Я тобі погніваюся зараз!..

Він щось шукав кругом себе, швидко шурхаючи по прим'ятій траві. Нарешті знайшов і сіпнув уздечку. Настя глянула— і раптом їй стало моторошно: в руках у Сергія були віжки, а не уздечка, як їй здалося з вечора.

— Це ти нащо?— затремтілим, не своїм голосом спитала вона.

— А от побачиш.

Сергій з гарячковою спритністю розмотав мотузку, вибрав один кінець і почав робити зашморг.

— Душити мене хочеш?.. Душити?..— злякано, здивовано, не вірячи собі, подалася наперед Настя.

Сергій так само мовчки, перед її очима, затягав, ладнав петлю.

— Тебе ж засудять! В тюрму!.. Ти здурів...

— Чого засудять?— неголосно, упевнено відказав Сергій.— Всі будуть знати, що ти сама завішалася.

— Сама? Господи!..

— А як же? Мати засватала тебе за безногого— от ти й завішалася. Я вже розказав де кому про Гавчара.

Настя розгублено оніміла. Жах поняв її думки. Смертно стиснулося і в страшне провалля впало кудись серце. Вона не годна була ворухнути ні рукою, ні ногою.

— Що ж, души... мені легше буде...— спустошеним неживим голосом сказала вона, ледве вимовляючи слова.— Як маю дивитися на тебе з Марусею... Надто серцю тяжко!..

Просто перед нею в порожньому небі застиг, неприродньо перекинувшись, останній вузький залишок пізнього місяця, ніби перевернулося

ціле небо, — в таких лежачім стані ніколи Настя місяця не бачила. І скрізь — в небі, в саду, в селі, в цілм світі — було неймовірно, роковано глухо. Вона хотіла схопитися, крикнути, кинутися куди-небудь, але раптом Сергій встав, з чіпкою швидкістю накинув їй через голову петлю, стиснув правою долонею рота, а лівою рукою вмить зашморгнув кругом шиї мотузку. Настя конвульсійно вхопилася пальцями затягнутої петлі, скидаючи, зриваючи її в божевільнім розпачу. Сергій моментально пересунув гудз ключки на потилицю і, впираючись коліном у спину, потягнув мотузку вгору, як черезсіделок. Настя здушено захрипіла. Тоді він пустив їй рота і обома руками стягнув зашморг з усієї сили. Тіло Насті, як тулуб риби, конвульсійно забилося, затіпалося, вивертаючись. Руки сліпо викидалися наперед і вбік, наче вона, захлинаючись, топилася в річці. Сергій рвучко шарпнув напружену мотузку. Щось глухо хруснуло в Настиній шиї, ніби зламався хрящ. Настя одразу завмерла, мляво осіла, тіло її зробилося як м'який сировий лантух.

Сергій кілька секунд вичекав, стараючись перевіритися, що Настя нежива, потім обхопив її правою рукою поперек спини і, підвівши майже до свого плеча, підніс до старої яблуні. Вибрав міцний сук, перекинув вільний кінець мотузки, підтяг трохи і почав замотувати. Замотав, розтулив праву руку, подивився. Тіло, не достаючи до землі, загойдалося, поволі повертаючись на мотузці. Тоді Сергій відшукав кашкет, вирівняв, збив чоботом зім'яту траву і пішов з саду до села, в тестеву хату.

НАД СТАВКОМ ПОВИСЛА СІРА МРЯКА...

М. Шульга - Шульженко

Над ставком повисла сіра мряка
І погнулись в поле явори...
Дні старі навіки тут залякли,
Під шумливий галас дітвори...
Ой, цей став... і крик мені знайомий,
Тільки він чомусь такий близький...
Я прийшов ізнов до підвіконня,
Серце смуток тисне у тиски...
В перелісках згадки я покинув
І ступив на батьківський поріг...
На соломі в порваній свитині,
Я матусю стомлену зустрів...
Вогкість хати... й піч у сизім димі,
Чад слова отруєні п'янить...
Ой, і пах вівсяний вже не милий,
Сум бідняцький мозок мій ятрить...
А в кутку так само до божниці,
Мати б'ють поклони — як раніш —
...П'є святу з водохреща водицю
І з слізьми любов свою ронить.
Там з надвору сіє дощ у шибку
Ще й горобчик — цінь... цвірінь...
Ти не плач, не плач хоч ти, голубчику.
Ось минеться дощик і хмаринь...